

TURSKI POVJESNIČAR O HRVATIMA

O. KARATAJ, *Hrvat Ulusunum Olusumu, Erken Ortacağ'da Türk – Hrvat İlişkileri* (Formiranje hrvatske nacije, Tursko-hrvatski odnosi u ranom srednjem vijeku, Assam, Ankara, 2000., XVII + 221 str.

Osman Karataj (dalje: autor) mladi turski povjesnik (rođen 1971. god.) koji se bavi vjekovnom turskom nazočnošću na Balkanu, objavio je u 1997. god. knjigu o Bosni, 1998. o Kosovu, 1999. o Balkanu, a 2000. god. knjige o odnosima u Bosni i Hercegovini nakon Daytonskog sporazuma i o Bugarskoj.

U knjizi koju prikazujemo autor najprije obrađuje problematiku Eurazije u ranom srednjem vijeku. Nakon uvoda (1-10) piše o turskim plemenima na Kavkazu i šire kao i o turskim odnosima s Iranom (11-58), pa njihovim odnosima sa Slavenima, Antima, Avarima i Bugarima (59-132). Pri tome se nešto više zadržava na općoj pobuni protiv Avara, sredinom 7. stoljeća, kojoj je veliku podršku davao Bizant. Te su pobune, uz ostalo, dovele do stvaranja Velike Bugarske pod moćnim vladarom Kubratom. Taj uvodni dio obuhvaća oko 60%.

Ostali dijelovi knjige jesu: Pitanja povezana s imenom Hrvat i imenima ostalih hrvatskih vođa i dolazak Hrvata u Dalmaciju (133-155), 10%; napomene o ostalim južnim Slavenima, u prvom redu Srbima i Bošnjacima (156-171), 7%; hrvatska etnogeneza (171-177), 3%; zaključak, 3%; *Summary*, literatura, kazala (177-221), 17%.

Hrvati su po autoru došli u Dalmaciju kao tursko pleme koje je već u staroj postojbini – po autoru u Galiciji – bilo slavenizirano. Već je u Galiciji to tursko pleme nosilo naziv Hrvati po svom vođi Kuvratu, imenom koje je i inače često kod Turaka. To bi mogao po autoru biti onaj “Porgin otac” o kojemu piše Konstantin Porfirogenet ili možda neki drugi još raniji Kubrat.

I ostala imena hrvatskih vođa su turskog porijekla: Klukas (= Kulak), Kosencin (= Kosendži), Muhlo (= Mugel), Lobelos (= Alpel), Krobat (= Kubrat), Tuga (= Tugaj), Buga (= Bugaj). Uostalom, i ime Porga je turskog porijekla, kao i Porina.

Hrvati su došli na poziv bizantskog cara Heraklija u okviru opće pobune protiv Avara, koja je započela 623. god. na zapadnim dijelovima avarske države u današnjoj Češkoj, Moravskoj i Slovačkoj pod Samom. Nešto kasnije, 626. god., Avari su doživjeli težak poraz pred Konstantinopolom pa je hrvatska vojska preko Moravske i Karantanije iskoristila pogodnu prigodu da, zaobišavši Avare, dođe u Dalmaciju. Hrvati nisu bili baš malobrojna narodna skupina, a moguće je da u tom narodu koji se selio na jug nisu Slaveni uopće bili u većini. U borbi s Avarima Hrvati su oslobodili i hercegovačke i crnogorske Slavene pa su tek kasnije, dolaskom Srba, tamošnji Slaveni preuzeli srpsko ime.

Kako je i u najnovijoj literaturi (T. Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, Zagreb, 1999.) naišao na tvrdnju da se “ne zna što znači naziv Hrvat”, autor s velikim zadovoljstvom ističe da se “sada” (tj. nakon njegovih analiza) može zaključiti da je poznato značenje te riječi (ona je iz turskog: “sabirati”), njezino porijeklo i mjesto nastanka (ime nekog turskog vladara nad podređenim Slavenima u “Bijeloj Hrvatskoj”) i vrijeme njezina nastanka (približno druga polovica šestog stoljeća). I sam naziv “Bijeli” Hrvati su preuzeli od Turaka (Sarioguri = Bijeli Oguri). Taj se naziv po autoru može povezati s podatkom Popa Dukljanina o “Bijeloj Hrvatskoj” i možda s “Bijelom krajinom”. Možda je, misli autor, riječ o jednom naknadnom selidbenom “valu” u nešto kasnije doba, kada su se Sarioguri (“Bijeli Ugri”) doselili sa sjevera. Autor naglašava da je izraz “drugi val” upravo on ovim svojim

istraživanjima uveo u hrvatsku problematiku ("kod povjesničara ne postoji takav uobičajen izraz, nego pripada nama", tj. autoru).

Dolazak Hrvata autor objašnjava vijestima Konstantina Porfirogeneta. Autor nije izvršio, a u ovako vrlo kratkom tekstu to uostalom nije ni bilo moguće, kritičnu analizu Konstantinova teksta *De administrando imperio* (dalje: DAI). Ipak, autor ne poznaje rezultate istraživanja austrijskih znanstvenika. Neshvatljivo je da autor nije proučio barem radove Kronsteinera, Wolframa i Pohla i da npr. Kronsteinera poznaje samo po jednoj usputnoj bilješki N. Klaić. Dodajmo, da bez poznavanja kritičke analize podataka iz DAI koju su sproveli npr. Bury, Hauptmann i Grafenauer i novijih radova na tu temu ne može se danas ozbiljno pisati o tzv. dolasku Hrvata pa svaki rad koji to zanemari, nužno postaje pukom publicistikom.

Osnovna je autorova misao vodilja o porijeklu Hrvata, da su oni slavenizirano tursko pleme koje je živjelo u Galiciji i koje je dobilo ime po turskom vođi Krobat. Ideja da ime plemena Hrvat potječe od Krobata dosta se često javlja u literaturi od 18. stoljeća dalje. Znanstvenici su nastojali dokazati vezu između vladara Velike Bugarske, Krobata, iz sredine 7. stoljeća i imena hrvatskog plemena koje je dalo ime hrvatskom narodu. Među tim autorima nalazi se i pisac ovih redaka. Međutim, kako je autor u svome radu uvjeren da je pleme Hrvata došlo u Dalmaciju iz Galicije početkom 7. stoljeća, on je morao odustati od povezanosti toga Kubrata s imenom plemena Hrvat i ustvrditi da je taj drugi Krobat bio neki turski vladar koji je u nekom nedovoljno određenom razdoblju – čini se da autor pomišlja na drugu polovicu 6. stoljeća – vladao u Galiciji. Autorova se teza svodi, prema tome, na tvrdnju da je jednom živio neki inače nepoznati vladar turske provenijencije po imenu Krobat. Riječ je o neprovjerenoj hipotezi. Dodatna je neprilika za autorovu tezu da se u vijestima iz 6., 7. i 8. stoljeća nikada ne spominje sjeverna Velika Hrvatska, premda iz toga razdoblja postoje mnoge vijesti o nazivima mnogih drugih plemena i krajeva razne veličine u središnjoj i istočnoj Europi.

I neke druge teške probleme rane hrvatske povijesti autor rješava jednom rečenicom ili ih uopće ne spominje. Tako npr., ako su Hrvati došli početkom 7. stoljeća u Dalmaciju i ako su, kao što autor pretpostavlja, bili razmjerno respektabilna vojna sila, pojavljuje se vrlo neugodno pitanje: kako to da bizantska, franačka, papinska itd. vrela toga razdoblja nikada ni jednom jedinom riječju ne spominju tu novopridošlu respektabilnu vojnu regionalnu silu koja je pobijedila Avare – premda se istodobno ta ista vrela razmjerno obilato bave drugim narodima i spominju njihove vođe, bitke, međusobne kontakte itd. Autor pokušava taj problem riješiti teжом da Hrvati možda nisu "došli na Balkan" kao pleme "s vlastitim identitetom". Kao alternativu tome, autor predlaže misao da su Hrvati, koji su došli na poziv Heraklija, bili "mnogo manja skupina". Te dvije teze, dane u jednoj rečenici, u suprotnosti su s onim što autor na drugim mjestima opetovano i izričito tvrdi: Hrvati nisu bili baš malobrojni (jer su uspjeli pobijediti Avare), a došli su u Dalmaciju kao slavenizirano vojničko tursko pleme koje je ponosno nosilo ime svog vođe Krobata-Hrvata – dakle imali su itekako vlastiti plemenski identitet. Dodajmo da je autorovo tumačenje zagonetne šutnje o Hrvatima isto tako neuspjeli pokušaj, kao i dosadašnja tumačenja po kojima bi Hrvati, npr. u 7. i 8. stoljeću navodno postupno "sazrijevali", ili npr. da bi Bizant bio toliko zadovoljan sa svojim hrvatskim saveznicima, da bizantski pisci ne bi imali razloga da ih spomenu itd.

Autor tvrdi da su "Hrvati početkom X. stoljeća potpali pod mađarsku vlast" (?) i, na istoj stranici, da se "Hrvati na potezu od Knina do Varaždina (...) čak krajem kasnog srednjeg vijeka nisu nazivali Hrvatima". (?) Ove neobične tvrdnje ne treba pobijati. Dovoljno je uzeti u ruke Šurminove *Hrvatske spomenike* i u njima naći bezbroj potvrda za Hrvate, npr. u Lici.

Autor je zaobišao i teško pitanje postojbine Hrvata u području između Save i Drave (srednjovjekovna Slavonija) – točnije, kompleks problema vezanih uz vojvode Ratimira, Montemera (Mutimira, Muncimira) i Braslava i njihovim odnosima sa susjedima itd.

Autor dokazuje kako je "dalmatinski identitet isplivao" iznad latinizma i slavenstva i kao dokaze za to pruža dvije vijesti: jednu engleskog kralja Alfreda iz početka 9. st. po kojoj se "Dalmati" nalaze zapadno od Hrvata i arapskog geografa Idrisija koji navodno piše "početkom XIV. st." za Dalmaciju da "tamo žive Dalmati i Slaveni", dakle, ne spominje ni Hrvatsku ni Hrvate.

"Dokazi" nisu najsretnije izabrani. Engleski kralj Alfred opisujući šire predjele *sjeverno od Karpata* navodi, uz ostalo, "Dalamince, a istočno od njih Horikte" (*on be eastan Dalamentsan sindon Horigti*). Ovdje Alfred spominje Dalemince, narod s obje strane srednjeg toka rijeke Labe i istočno od njih, čini se, sjeverne Hrvate (Horikte), dakle, ne govori o Dalmaciji. A kada arapski geograf Edrizi sredinom 12. (ne 14.) stoljeća spominje gradove istočne jadranske obale, on piše: "Nakon zemalja Akvileje (...) dolaze zemlje Hrvatske, koje se zovu Dalmacija"; "Bakar je prvi grad među zemljama Hrvatske, koje se zovu Dalmacija". Vidi se da autor vrlo površno koristi vrela.

Ovakvih primjera neprihvatljivog rada s vrelima ima u knjizi veći broj.

Isto to vrijedi i za korištenje literature. Kada autor, u želji da upozna tursku publiku s mišljenjem pisca ovih redaka, on piše: "Margetić (...) Hrvatlarin ancak Karantiya' dan (bugünkü Slovenya ve Güneydoğu Avusturya) gelmiş olabileceklere öne süres", tj. Margetić tvrdi da su Hrvati mogli jedino doći iz Karantanije (današnja Slovenija i jugoistočna Austrija) - što je imputiranje nečeg što nismo nikad tvrdili i što ne odgovara ni približno onom što smo u bilo kojoj fazi razvoja našeg istraživanja problema tzv. dolaska Hrvata dokazivali. I kod iznošenja teza drugih znanstvenika autor nerijetko ozbiljno griješi. U tome i jest razlika između publicističkog i znanstvenog pristupa nekoj temi. Publicistu zanima samo *rezultat* nekog znanstvenog istraživanja i onda se prema njemu odnosi ovisno o svojim kulturnim i političkim afinitetima. Znanstvenika zanimaju *argumenti* pa on često i u analizama, koje su došle do bitno drukčijih rezultata od njegovih, prihvaća neke njihove argumente i eventualno ih reinterpreтира.

Onih nekoliko daljnjih stranica, koje je autor posvetio problemu etnogeneze Hrvata, pod previše ambicioznim naslovom: "Hrvatski identitet od plemena do nacije" još su kudikamo više prožete publicističkim pristupom od prethodnog dijela knjige. "Južni Slaveni katoličke vjere u Dalmaciji, Hercegovini, Bosni i Slavoniji tek se onedavna osjećaju Hrvatima". Nacionalni pokret oko Ljudevita Gaja dugo se vremena nije mogao odlučiti za ime svoga naroda pa je tako "važan dio intelektualaca usvojio naziv 'Ilir' jer još ni tada 'hrvatska nacionalnost nije bila u tolikoj mjeri usvojena", za razliku od Vuka Karadžića koji je "mislio samo na Srbe". Gaj je s istomišljenicima "imao za cilj okupiti sve južne Slavene oko jednog jezika i ostvariti Ilirsku zajednicu". Po autoru je situacija oko "hrvatstva" u mnogome "smiješna" jer se želi "uz pomoć povijesnih činjenica definirati etničku strukturu i pripadnost te naglasiti različitosti od drugih". "Hrvatstvo" je doduše uspjelo "pohrvatiti Dalmaciju i Slavoniju" premda je "Dalmacija u biti latinska", a u Slavoniji stanovništvo "ima mnogo avarske, mađarske i kipčalske krvi".

Diskusiju o ovim publicističkim autorovim tezama prepustili bismo nekom našem publicisti, jer znanstvena diskusija pretpostavlja sveobuhvatnu raščlambu problematike i osobito vrela sa strane autora s kojim se vodi diskusija, a to ovdje nije slučaj.

Ipak, neka nam bude dopušteno dati ovdje jedan primjer *publicističkog* "odgovora" na autorove olako izrečene tvrdnje. Moglo bi se, u skladu s autorovim načinom pisanja, napisati ovako: "Karataj na primjeru Pribojevića (početak 16. stoljeća) dokazuje kako je još u to vrijeme hrvatsko ime bilo jedva poznato. To nije tako. Poznati *Supetarski kartular* iz kraja 11. stoljeća javlja da je 'u prošlosti bio ovaj pravni običaj kod Hrvata: postojalo je sedam banova koji su ako bi kralj umro bez djece izabirali kralja u Hrvatskoj, i to prvi, ban Hrvatske, drugi, bosanski ban, treći, ban Slavonije, četvrti, ban Požege, peti, ban Podravske, šesti, ban Albanije, sedmi, ban Srijema (izvorni latinski tekst u: V. Novak, *Supetarski kartular*, Zagreb, 1952., 230)'. Ovaj podatak dosad nije iskorišten u dovoljnoj mjeri. Nakon naših istraživanja, sada se može konačno dati odgovor, koje su krajeve

osvojili i njima zavladao Hrvati odmah početkom 7. stoljeća kada su Avare pobijedili i osnovali svoju državu, najprije pod vojvodama, a kasnije pod kraljevima domaće krvi”. Naročito naglašavamo da je ovo samo persiflaža i da nijedna od ovih “naših” olako izrečenih nije ni približno točna, ali na razini publicistike ima istu vrijednost kao i olako iznesene autorove tvrdnje.

Autor se dotiče i povijesti drugih prostora i naroda jugoistočne Europe. Po autoru bi Srbi došli u središnje područje avarske države u svojstvu avarskih saveznika, i to iz Poljske ili eventualno iz današnje Češke. Dio njih bi se pod vodstvom svojih turskih vođa pomiješao sa Slavenima i ostalim narodima koje su Avari tlačili, a onda bi se po nalogu bizantskog cara Heraklija konačno smjestio na području rijeke Morave i zapadnije u okolini Rasa. Broj Turaka koji bi sudjelovali kod etnogeneze srpskoga naroda bio bi manji nego u slučaju etnogeneze Hrvata i Bugara, premda autor inzistira na tome da je “kod Srba vrlo uočljiv dominantan turanski izgled”. Kao njihovu osobito uočljivu značajku autor spominje “da je među Srbima vrlo težak opstanak nesrpskih elemenata pa bili oni i slavenskog porijekla”.

Mnogo više pozornosti posvetio je autor Bosni i bošnjaštvu. Po njemu je bošnjaštvo osnovna pradavna osnova kasnije bošnjačke nacije. Autor pretpostavlja da je u doba mađarske vlasti nad Bosnom postavljen za bana neki Turčin Kotur (usp. Kutriguri tj. Kutri-oguri, jedno staro tursko pleme), po kojem je kasnije dobila ime bosanska dinastija Kotromanića. To bi po autoru bilo tim uvjerljivije što je nastavak –*man* vrlo poznat u turskom jeziku: *kodžaman*, *toraman*, *kopraman*, a rodaci dinastije Džula u Baškirtu zovu se *Julamani*. Bosanska je “skupština staraca (stanak)” birala kralja iz redova šire obitelji vladajuće dinastije pa “u tom aspektu” autor nalazi “potpunu sličnost s turskim načinom uprave”. Hrvatska i srpska presizanja u Bosni i želja da se dijelove Bosne smatra sastavnim dijelom hrvatske odnosno srpske nacije tek su naknadna reinterpetacija bosanske povijesti.

U problem “nacionalnog bića makedonsko-slavenske zajednice, kako se oni sami nazivaju”, autor nije želio ulaziti.

Zaključno bismo rekli da autor ima i volje i talenta za povijesna istraživanja. Ako savjesno prione uz mukotrpan i nezahvalan posao minucioznog istraživanja svake, pa i one na prvi pogled manje važne vijesti u vrelima, izvrši kritičku analizu vjerodostojnosti vrela i vijesti i uzme u obzir često vrlo obimnu literaturu o istom problemu, autor će, pogotovu ako se prethodno ograniči na rješavanje naoko sitnih i “beznačajnih” problema, uspjeti predložiti javnosti skromni početak znanstvenog rada, da bi nakon višegodišnjeg samoprijegornog rada mogao prijeći i na šire teme. To je neudoban i trnjem posut put jednog znanstvenika. Za takav put autor ima sve pretpostavke, uključujući u prvom redu očitu marljivost i nadarenost za rješavanje povijesne problematike. Nije nemoguće da će autor radije izabrati drugi publicistički put, koji obećava lak i brzi uspjeh, medijsku pozornost, državnu pomoć, sudjelovanje na mnogim kongresima u zemlji i inozemstvu, gdje će braniti svoja publicistička uvjerenja protiv sličnih publicista drukčije provenijencije. Ovaj drugi put osigurava ugled u društvu, skopčan s nedvojbenim drugim prednostima financijske i druge vrsti.

Nadamo se da će autor izabrati prvi put, koji obećava, doduše, samo radost na dobro obavljenom poslu. Ali, to baš nije malo, kao što se čini na prvi pogled.

Lujo MARGETIĆ

ZBORNIK O HRVATSKOJ SREDNJOVJEKOVNOJ DIPLOMACIJI

(*Hrvatska srednjovjekovna diplomacija*. Zbornik Diplomatske akademije Ministarstva vanjskih poslova Republike Hrvatske, god. , br. 2, Zagreb, 1999., 297 str.)

U drugom broju Zbornika Diplomatske akademije pod nazivom *Hrvatska srednjovjekovna diplomacija* objavljena su izlaganja održana na istoimenom simpoziju održanom u Zadru od 9. do 11. rujna 1998. godine, u organizaciji Diplomatske akademije, Hrvatskog instituta za povijest i Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, uz suradnju Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske, Županije zadarske i Grada Zadra. Navedenim se radovima nastoji ukazati na neke osobitosti hrvatske srednjovjekovne diplomacije, na njen utjecaj na sveukupni politički i društveni život Hrvatske, kao i na prinose nekih istaknutih hrvatskih diplomata u stranoj (ugarskoj i papinskoj) diplomaciji.

Simpozij je otvorio tadašnji zamjenik ministra vanjskih poslova Republike Hrvatske Ivo Sanader, koji je u svojoj pozdravnoj riječi *O tradiciji hrvatske diplomacije* (7-8), istaknuo važnost istraživanja i proučavanja hrvatske diplomatske povijesti.

Nakon toga se u članku *Hrvatska diplomacija u suvremenim međunarodnim odnosima* (9-12) Ivo Sanader osvrnuo na neka dostignuća mlade hrvatske diplomacije, promatrana u okviru borbe za međunarodno priznanje Hrvatske i oslobođanje područja okupiranih u velikosrpskoj agresiji 1991.-1995. godine, te upozorio na zadaće i ciljeve koji joj predstoje u budućem razdoblju.

Autor sljedećeg članka je Neven Budak (*Diplomacija-politika pregovaranja i sporazumijevanja u hrvatskom ranom srednjovjekovlju*, 13-25). Napomenuvši na početku da pojam srednjovjekovne diplomacije u prvom redu moramo shvatiti kao politiku sporazumijevanja i pregovaranja, autor se osvrnuo na neke oblike pregovaranja na području Hrvatske i Dalmacije, na njihovu problematiku i ciljeve, osobe koje su u njima sudjelovale, kao i na europska politička središta s kojima su se ti pregovori najčešće održavali.

U radu pod nazivom *Diplomacija hrvatskih narodnih vladara* (27-42) Milko Brković ukazuje na diplomatsku aktivnost hrvatskih narodnih vladara, sistematski izlažući njihove najznačajnije diplomatske korake i dostignuća u razdoblju od VII. do XII. stoljeća, odnosno od doseobe Hrvata do stupanja Hrvatske u personalnu uniju s Ugarskom. Pritom autor napominje da diplomatski položaj svih hrvatskih narodnih vladara nije bio isti, da je u velikoj mjeri ovisio o međunarodnim prilikama, ali i o unutrašnjoj situaciji u Hrvatskoj.

Teritorijalno-gospodarski prijevori i međunarodno dogovaranje: jedan primjer srednjovjekovne diplomacije (43-57) naziv je rada Miroslava Bertoše. Autor ukratko predstavlja povijesni okvir u kojem se srednjovjekovna Istra zatekla podijeljena između tri feudalna vladara: Austrije, Venecije i goričkih grofova. Pritom je – napominje autor - u graničnim područjima ostalo još mnogo nepodijeljenih zemljišnih površina, oko čijih su se prava iskorištavanja sporila sva tri spomenuta vladara. Jedan od primjera da su se ti sporovi nastojali riješiti i mirnim putem, tj. međunarodnim dogovaranjem, jest i diplomatski dokument *Istarski razvod*, kojem autor posvećuje više pažnje u nastavku teksta.

Osvrnuvši se na početku na čimbenike koji su na prijelazu iz XV. u XVI. stoljeće utjecali na stvaranje ustanove nuncijature, tj. stalnog papinskog predstavništva u stranim državama, Silvano Giordano u nastavku rada *Papinska diplomacija između XV. i XVI. stoljeća* (59-80) više pažnje posvećuje ulozi nuncija i njegovim temeljnim karakteristikama (podrijetlo, obrazovanje, socijalni

status). Na kraju autor ukratko govori o razvoju Državnog tajništva zaduženog za vođenje papinske diplomacije.

Tko su bili izaslanici Arpadovića te koja su im bila najčešća i najbitnija odredišta, pitanja su na koja nam je okvirne odgovore dao Attila Zsoldos u članku *Izaslanici Arpadovića* (81-88). Pritom se, kao izvorom, poslužio ugarskim kraljevskim poveljama iz XIII. stoljeća, u kojima su predstavljene zasluge i nagrade pojedinim osobama iz kraljeve službe.

Jadranka Neralić u radu *Udio Hrvata u papinskoj diplomaciji* (89-118) donosi kratke životopise uglednih Hrvata koji su u razdoblju između dvaju koncila (onoga u Konstanzi 1414.-1418. te onog u Trentu 1545.-1563.) sudjelovali u diplomatskim misijama Svete Stolicе. Autorica ističe njihov doprinos širenju ugleda pape i kršćanstva među nevjernicima, kao i njihovo zalaganje za jedinstvo kršćanskih vladara u borbi protiv Turaka.

Ulaskom u zajednicu s Ugarskom 1102. godine, Hrvatsko Kraljevstvo prestaje biti samostalni sudionik međunarodne politike. No, kako naglašava Tomislav Raukar u radu *Hrvatska diplomacija u razvijenom i kasnom srednjem vijeku* (119-130), diplomatska se djelatnost i dalje razvijala na prostoru Hrvatskog Kraljevstva. Ona je, ističe autor, ovisila o dva činitelja te se odvijala na tri glavne prostorne i društvene razine. Kraćom analizom svake od tih triju razina, autor nastoji odrediti politički položaj i društveno ustrojstvo Hrvatskog Kraljevstva u razdoblju njegove zajednice s Ugarskom.

Uradkom *Ivan Stojković Dubrovčanin (1392/95.-1443.), diplomat i pobornik europskih integracija* (131-141) Franjo Šanjek nas upoznaje s diplomatskim djelovanjem, stavovima i zalaganjima dominikanca Ivana Stojkovića, kojima je taj čuveni dubrovački diplomat i znanstvenik utjecao na kulturne, političke i vjerske događaje u Europi 30-ih i 40-ih godina XV. stoljeća. Stojkovićevim diplomatskim misijama, drži autor, bio je utrt put za europske integracije u prijelomnom razdoblju iz srednjega u moderno doba.

Renesansna diplomacija i rat. Primjer pada Bosne 1463. (143-177) naslov je rada Mladena Ančića. Autor analizom različitih pogleda u prikazu pada Bosne 1463. godine, koji se zapažaju u dva najvažnija vrela za tu tematiku (izvješće papinskog legata Nikole Modruškog i izvješće tadašnjeg trogirskog gradskog kneza), prikazuje postojanje tajnih diplomatskih aktivnosti koje su, uz vojne operacije, odigrale značajnu ulogu u padu Bosne 1463. godine. Na tom primjeru autor nastoji pokazati kako je renesansna diplomacija uz rat jednako ključan faktor u razvoju velikih i prijelomnih događaja toga vremena, odnosno da ti događaji nastaju međusobnim djelovanjem rata i diplomatskih aktivnosti.

U radu *Diplomacija Dubrovačke Republike: dosezi umijeća* (179-191), Ivica Prlender iznosi tri glavna vanjskopolitička cilja Dubrovačke Republike, koje je ova, u razdoblju od 1358. do 1526. godine, nastojala ostvariti u okviru odnosa s trima ondašnjim silama, Turskim Carstvom, Mletačkom Republikom i Ugarsko-hrvatskim Kraljevstvom. Analizom načina provođenja i stupnja ostvarenosti tih ciljeva, autor nastoji odrediti koliki su u svemu tome bili utjecaji i prinosi dubrovačke diplomacije.

Na početku rada *O poslaničkoj službi i diplomatskom protokolu Dubrovačke Republike u XV. stoljeću* (193-204) Zdenka Janeković Römer ukazuje na složenost općih prilika u XV. stoljeću tijekom kojega je Dubrovačka Republika nastojala (u prvom redu diplomacijom) očuvati samostalnost između svojih moćnijih susjeda: Mletačke Republike, Turskog Carstva i Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva. U nastavku rada autorica pozornost poklanja poslaničkoj službi i diplomatskom protokolu kao sastavnim dijelovima dubrovačke diplomacije. Nadalje, spominje samo neke od mnogobrojnih diplomatskih prilika koje su podlijevale diplomatskom protokolu, koji se - kao i poslanička služba - odvijao po strogim pravilima utvrđenim od strane dubrovačkog Senata.

U radu pod nazivom *Dubrovački liječnici u službi dubrovačke diplomacije u srednjem vijeku i renesansi* (205-213) Biserka Belicza i Zlata Blažina-Tomić razmatraju kakav su utjecaj imali i koliki je bio doprinos dubrovačkih liječnika na razvoj diplomatskih odnosa Dubrovačke Republike sa susjednim zemljama u razdoblju od XIV. do XVI. stoljeća. Kako bi odgovorile na postavljena istraživačka pitanja, autorice su proučavale podrijetlo, obrazovanje i karakter, kako domaćih dubrovačkih, tako i stranih liječnika koji su djelovali i Dubrovniku.

Diplomatska djelatnost biskupa Nikole Modruškog, jednog od najznačajnijih hrvatskih humanista XV. stoljeća, tema je rada Borislava Grgina *Biskup Nikola Modruški –papinski poslanik na dvoru ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina* (215-223). Autor donosi prikaz djelovanja modruškog biskupa Nikole od 1456. do 1480. godine, posebnu pažnju poklanjajući razdoblju boravka i djelovanja biskupa Nikole na dvoru ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina.

U uvodnom dijelu rada *Diplomacija hrvatskih velikaša iz roda Šubića* (225-242) Damir Karbić donosi glavne vanjskopolitičke ciljeve Bribirskih knezova iz roda Šubića, kako u vrijeme njihove najveće moći, tako i u doba njezina opadanja. Ističući da su upravo diplomatske aktivnosti odigrale značajnu ulogu u ostvarenju tih ciljeva, autor nas upoznaje s njihovim tijekom, te europskim političkim centrima sa kojima su one bile najčešće ostvarivane. Predstavljajući osobe koje su obavljale diplomatsku službu za pojedine članove roda Šubića, autor se zadržava na primjeru triju osoba: zadarskog patricija Domalda de Zadulinisa, Jurše Nikolića od roda Šubića te Vučete od roda Jamometa te ukazuje na koji je način rečena diplomatska služba utjecala na daljnji razvoj njihovih osobnih karijera.

Na početku rada *Diplomatska aktivnost hrvatskog plemstva u vrijeme turskog pritiska na Hrvatsku* (243-256) Ivan Jurković iznosi glavne čimbenike koji su utjecali na svojevršno “političko osamostaljenje” Hrvatskog Kraljevstva u vrijeme turske opasnosti, tj. nakon stupanja na ugarsko-hrvatsko prijestolje novog vladara Vladislava II. Jagelovića. Nastoje se prikazati uloga, dosezi i važnost diplomatskih aktivnosti hrvatskog plemstva u cilju učinkovite obrane Hrvatskog Kraljevstva od turske opasnosti. Autor se pritom detaljnije bavi primjerom protuturskih govora Bernardina Frankapana, održanih na zasjedanju njemačkog državnog sabora u Nürnbergu 1522. godine.

Diplomatska aktivnost Zadranu u vrijeme opsade Zadra 1345./46. godine (257-270) naslov je priloga Zorana Ladića. Autor predstavlja diplomatske djelatnosti zadarskih, ali i mletačkih i ugarskih poslanika u vrijeme mletačke opsade Zadra 1345./46. godine te ističe tadašnje glavne ciljeve zadarske diplomacije. Svoj rad poglavito autor temelji na raščlambi ključnog vrela za onovremena zadarska događanja – na kronici *Obsidio Iadrensis*.

Zbornik završava radom Serđa Dokoze *Papinska diplomacija i dolazak anžuvinske dinastije na Hrvatsko prijestolje* (271-284). Autor analizira udio papinske diplomacije u sukobima oko hrvatsko-ugarskog prijestolja nakon smrti posljednjeg Arpadovića, odnosno iznosi neka diplomatska sredstva i taktike kojima se papa poslužio u postavljanju anžuvinske dinastije na hrvatsko-ugarsko prijestolje, te u njihovu učvršćivanju na tom položaju. Pritom se autor detaljnije zadržava na primjeru diplomatskog djelovanja papinskog legata Gentilisa u Ugarskoj, a kojemu je temeljni cilj bio pomoći u učvršćenju Anžuvinaca na prijestolju.

Na kraju je potrebno naglasiti važnost pojavljivanja ovoga Zbornika te njegov zapažen prinos proučavanju hrvatske srednjovjekovne diplomacije kao sastavnog i značajem iznimno važnoga dijela cjelokupne hrvatske povijesti.

Romana ČEPURAN

BAŠĆANSKA PLOČA

900 godina Bašćanske ploče (1100.-2000.), gl. ur. Petar Strčić, *Krčki zbornik*, svezak 42, posebno izdanje 36, Baška, 2000., 348 str.

U povodu obilježavanja 900 godina Bašćanske ploče, 18. i 19. svibnja 2000. godine u Baški i Jurandvoru na otoku Krku održan je znanstveni skup. Tom su prigodom hrvatski znanstvenici izložili niz predavanja vezanih za područja povijesti, povijesti umjetnosti, slavistike, kroatistike, arheologije, numizmatike i dr. Nekoliko mjeseci nakon simpozija, tiskana je knjiga naslovljena *900 godina Bašćanske ploče* u kojoj su objavljeni radovi izloženi tom prilikom.

U uvodnom dijelu (9-15) ukratko se iznosi kronologija događanja vezanih za obilježavanje spomenute obljetnice u Jurandvoru i Baški tijekom 2000. godine. Potom slijede kraća Uvodna slova (17-26), čiji su autori Milivoj Dujmović, Marijan Dekanić i Petar Strčić.

Znanstveni dio zbornika, naslovljen Rasprave i članci, sadrži ukupno 23 znanstvene rasprave. U prvom članku naslovljenom Ploča nad vratima književnog početka (29-35) Ivo Frangeš razmatra slojevitost značenja bašćanskog natpisa za hrvatsku kulturnu, političku i crkvenu povijest, kao i za lingvistiku i književnost. Napominje da pored svoje povijesne vrijednosti, Bašćanska ploča predstavlja trajnu inspiraciju za generacije hrvatskih književnika.

Petar Strčić u radu Otok Krk u doba Bašćanske ploče (37-56) analizira politički položaj otoka Krka u srednjem vijeku s osobitim osvrtom na 11. i 12. stoljeće, tj. na vrijeme nastanka Bašćanske ploče. Nadalje, razmatra vanjske (papinstvo, Sveto Rimsko Carstvo, Ugarska, Venecija) i unutrašnje (knezovi Krčki) silnice koje su utjecale na politički razvitak Krka u to vrijeme.

Stjepan Damjanović u radu naslovljenom Rezultati i perspektive istraživanja jezika Bašćanske ploče (57-67) iznosi rezultate filoloških studija o tekstu Bašćanske ploče. Nakon uvoda s rezultatima prethodnih istraživača hrvatskostaroslavenskog jezika, autor postavlja drugačiji kontekst za istraživanje tog glagoljskog teksta.

Ivo Goldstein u tekstu Neka obilježja društvenog razvoja u Zvonimirovo doba (69-77) govori o općim političkim, ekonomskim, društvenim i kulturnim prilikama u kojima se zatekla srednjovjekovna Hrvatska. Autor napominje da glagoljski notarski zapisi kojima pripada i natpis iz Baške predstavljaju početke narodne pismenosti i književnosti u Hrvata.

U tekstu naslovljenom Grgurovska obnova u Zvonimirovoj Hrvatskoj (79-87) Franjo Šanjek promatra povijesne okolnosti nastanka teksta Bašćanske ploče u kontekstu crkvene reforme Grgura VII. u drugoj polovici 11. stoljeća. U tom smislu kralj Zvonimir, koji se u svom kraljevstvu zalaže "za promicanje pravde te zaštitu progonjenih i sirotinje", provoditelj je ideja reformnog pape.

Ranko Starac s arheološkog aspekta prilazi problematici kompleksa sv. Lucije u Jurandvoru u tekstu naslovljenom Osnovni rezultati istraživanja opatije sv. Lucije (89-104). U radu iznosi rezultate istraživanja kompleksa u posljednje četiri godine (1995.-1999.) za razdoblje od 7. do 19. stoljeća, kada su temeljito rekonstruirani dijelovi srednjovjekovnog benediktinskog samostana.

Kulturolog Bože Mimica u članku naslovljenom Nalazi novca iz Jurandvora i otoka Krka s osvrtom na optjecaj novca u vrijeme nastanka Bašćanske ploče (105-122) donosi rezultate numizmatičkih nalaza s otoka Krka od antičkog razdoblja do kraja 12. stoljeća. Uz detaljnu analizu svakog pojedinog nalaza, autor donosi zaključak o položaju otoka Krka u novčanoj razmjeni u širokom vremenskom rasponu.

U tekstu Poliptih sv. Lucije - likovni prikaz i njegovo značenje (123-131) Franjo Velčić donosi analizu višedjelne oltarne slike iz benediktinske opatije u Jurandvoru blizu Baške. U tekstu je iznesena ikonografska analiza poliptiha Paola Veneziana iz 14. st. i njegov historijat od nastanka, preko restauracije i pohrane u drugim crkvama, do povratka na Krk sredinom 20. stoljeća. Mladen

Pejaković u tekstu Sunce - kalendar - crkva (133-146) tumači arhitektonsku koncepciju crkvice sv. Lucije u Jurandvoru te smisao likovne strukture Bašćanske ploče. Autor u istraživanju primjenjuje nauku proporcija kao i međudnose geometrijskih, geografskih i astronomskih činjenica u pronalaženju skrivenog smisla likovne strukture građevine i ploče s glagoljskim natpisom.

Miljenko Smokvina u tekstu Ivan Standl prvi fotograf Bašćanske ploče (147-163) govori o prvim snimcima tog spomenika iz 19. stoljeća. Autor donosi pregled i reprodukcije Standlovih snimaka uz naznake naručioca i izdanja u kojima su objavljene. U tekstu naslovljenom Arhitektura crkve i pregrade kora sv. Lucije u Jurandvoru (165-186) Pavuša Vežić donosi likovno-stilsku analizu crkve sv. Lucije u Jurandvoru i Bašćanske ploče, pomičući datum nastanka građevine i glagoljskog natpisa za čitavih dvjesto godina, tj. na kraj 13. stoljeća. Damir Viškanić u tekstu Bašćanska zvona i njihovi ljevači (187-199) donosi popis i opis zvona iz crkava bašćanske župe uz analize signatura ljevača te njihove biografske podatke.

U tekstu Bašćanska ploča u kontekstu romaničkog razdoblja (201-210) Nikica Kolumbić komparira jezičnostilske podudarnosti tog glagoljskog spomenika i likovnostilske osobine rubnih pleternih ukrasa s književnim i likovnim ostvarenjima romaničkog razdoblja. Mateo Žagar u tekstu Ortografija natpisa Bašćanske ploče (211-225) donosi grafolingvističku analizu glagoljskog natpisa. Kroz usporedbu s istovremenim tekstovima, zaključuje o posebnostima grafičke izvedbe teksta.

U prvom dijelu članka Otočac Bašćanske ploče (227-244) Mile Bogović donosi rezultate istraživanja pojave i razvoja glagoljice na hrvatskom prostoru, ukorijenjenost slavenske liturgije u Istri i sjevernojadranskim otocima i njenu prilagodbu rimskim crkvenim zakonima i praksi. U drugom dijelu obrađuje okolnosti nastanka Bašćanske ploče, ulogu redovništva u prenošenju glagoljske pismenosti te proces širenja gregorijanske reforme s područja uprave kralja Zvonimira prema sjevernojadranskim otocima.

Valentin Putanec u tekstu Prilog proučavanju Bašćanske ploče: značenje riječi *krajina* (245-247) donosi filološko-lingvističku analizu toga glagoljskog natpisa. Ujedno proučava značenje pojma *krajina* kroz razna tumačenja prisutna u izvorima iz kasnijih stoljeća. U radu Tanje Tomašić i Borisa Kuzmića Prinos Branka Fučića istraživanju Bašćanske ploče (249-256) prikazana je uloga tog istaknutog povjesničara umjetnosti, glagoljaša i paleografa u datiranju, likovno-umjetničkom kvalificiranju, definiranju funkcije i prostornog smještaja te kamene ploče s natpisom.

Marica Čunčić u tekstu Što je opat Držiha naučio od opata Maja (257-269) istražuje moguće grafijske uzore koje primjenjuje autor teksta ploče, opat Držiha, a koje vjerojatno preuzima od starijeg Krčkog natpisa na kojem se spominje opat Maj.

U radu Šubići i Dobri kralj Zvonimir. Prilog proučavanju upotrebe legendi u politici hrvatskih velikaških obitelji (271-280) Damir Karbić raspravlja o pretpostavci da su Šubići vjerojatno u 14. ili 15. st. utjecali na kreiranje legende o smrti kralja Zvonimira kao idealnog kršćanskog vladara, kako bi poduprli svoje političke nakane.

Marija Karbić i Zoran Ladić u tekstu Glagoljske matične knjige otoka Krka u arhivu HAZU (281-297) donose popis svih matičnih knjiga otoka Krka koje se čuvaju u arhivu HAZU. Na temelju analize omišaljske matice krštenih, autori ukazuju na mogućnosti korištenja matica kao izvora za demografsku povijest i povijest obitelji.

Ante Gulin u tekstu naslovljenom Srednjovjekovni stolni i zborni kaptoli na Krku (299-309) istražuje povijest srednjovjekovnih kaptola na otoku od 11. do 15. stoljeća. Zapaža razliku između katedralnog kaptolnog centra crkve sv. Marije u Krku (koji je počivao na latinskim začecima i ustroju) i ostalih kaptolnih centara u mjestima na otoku, koji su počivali na glagoljskoj tradiciji i drugačijem hijerarhijskom ustroju.

U radu naslovljenom Neka pitanja srednjovjekovnog vlasništva zemljišta na otoku Krku i Bašćanska ploča (311-329) Željko Bartulović razmatra dostupne srednjovjekovne ugovore kojima se

potvrđuje vlasništvo zemljišta na otoku Krku i ujedno analizira značenje pravnih termina korištenih u tekstu Bašćanske ploče.

Lovorka Čoralić u radu Prekojadranska iseljavanja s otoka Krka u srednjem i početkom ranoga novoga vijeka (331-348) na temelju izvorne građe iz mletačkih arhiva proučava doticaje stanovnika Krka sa susjednim mletačkim teritorijem, obim njihova iseljavanja te organizaciju života unutar iseljeničkih zajednica u samoj Veneciji.

Važno je na kraju napomenuti da svi članci imaju i kraće sažetke na engleskom jeziku, što ih čini pristupačnijim i znanstvenoj publici izvan Hrvatske. Zbornik je također opremljen bogatim slikovnim materijalom i fotografijama. Može se zaključiti da prilozi u zborniku predstavljaju značajan prinos proučavanju ne samo ovoga, za hrvatski narod izuzetno važnog spomenika, već i povijesnog, kulturnog i crkvenog okruženja u kojem je taj spomenik nastao.

Meri KUNČIĆ

HVATSKI FRANJEVCI I OPSERVANCIJA

Petar RUNJE, *Pokornički pokret i franjevci trećoredci glagoljaši (13.-16. st.)*, Zagreb, 2001., 215 stranica.

To je novo djelo, javnosti sve poznatijeg crkvenog povjesničara iz reda hrvatskih franjevaca trećoredaca, glagoljaša. Pod tom naslovnicom autor odmah na početku definira pokoru ili opservanciju kao bitnu oznaku cijele kršćanske zajednice, a onda, nakon leksikonsko-enciklopedijskog objašnjavanja bitnih pojmova, prelazi na njezinu opširniju primjenu u životu i djelovanju hrvatskih franjevaca trećoredaca. Naše će se prikazivanje ograničiti na one dijelove knjige koji odgovaraju profilu znanstvenog časopisa u kojem ju prikazujemo.

Srednjovjekovni pokornici u hrvatskim krajevima nastaju istodobno kad se pokornički način življenja javlja širom Europe, odnosno kad je taj sadržaj konačno definiran u osobnosti benediktinaca. Prema poznatim arhivskim izvorima, osobito bilježničkim spisima, koje autor u prikazivanom djelu po prvi obznanjuje javnosti, središte pokorničkog zbivanja na hrvatskom teritoriju je srednjovjekovna Bosna i priobalna Hrvatska. Tome je najočitiji primjer zajednica bosansko-humskih kršćana, koji žive i djeluju u skladu s redovničkim i pokorničkim pravilima.

Polazeći od najstarijeg poznatog pisanog izvora, *abjuracije* kršćana na Bilinom polju 1203. godine, autor donosi svoj osobni stav, osobito u pogledu narodnog jezika u srednjovjekovnoj Bosni u svezi s tadašnjom crkvenom praksom, što je vrijedno naše pozornosti. Abjuracija ili odreknuće, ako se uopće imalo čega odreći, jer je do nje došlo zbog političkih spletkarenja i jer nikakvo krivovjerje nije otkriveno među bosanskom kršćanskom zajednicom, sastavljena je 8. i 30. travnja 1203. u nazočnosti papina legata Ivana Casamarisa, dubrovačkog svećenika arcidakona Marina i sedmorice predstavnika bosanske zajednice kršćana. Runje, zvani Perko, za toponim abjuracije *Bilino polje* svjesno upotrebljava naziv *Bolino poili* (*Bolino poilo*), kako se to doduše u latinskom izvoru i navodi. Umjesto uobičajenog mišljenja da se radi o Bilinom polju u Zenici, koje nikad nije stručno dokazano, Runje dokazuje da se radi o *poilu* ili *pojilu* (mjestu gdje ljudi piju vodu i napajaju stoku), što dokazuje i navod da je *loco* ujedno samostan kraj rijeke i da se taj samostan nalazi pokraj *grada Bosne*, kako to jasno pokazuje i zemljopisna datacija same isprave toga tobožnjeg odreknuća (*Actum apud Bosnam, iuxta flumen loco qui vocatur Bolino poili*). Jasno je, dakle, da se radi o mjestu pored rijeke, ali to ne znači da je rijeka ujedno i pojilo. Ona to može biti ljeti i onda kad nije mutna i nabujala, ali ne može za jesenskih kiša, velikih snjegova i u proljeće kad se snijeg topi. Stoga, bit će

prije da se radi o velikom izvoru uz koji je sagrađen samostan ili crkva, ili obadvoje, s kojega se može tijekom cijele godine uzimati voda, a taj je izvor ili pojilo blizu rijeke. I dandanas takvih izvora u blizini rijeke Bosne i njezinih pritoka ima napretek, neki su čak na samoj obali, osobito ako se radi o toponimu Bosna, kasnije Visoko.

Da je doista postojalo mjesto ili grad Bosna, mišljenja je i autor knjige. Štoviše, on u ovom svome unosi u historiografiju još jedan novi dokaz o postojanju toga grada kad citira izvor oporuke iz god. 1367. kojom Andrija Prvošev iz Splita ostavlja nešto novca Maloj braći (*bossinensis qui habitant Cetine, Bistrize, Clevne, Busane, Glamoz, Bosne, Ymote*) i drugim njihovim samostanima za koje on i ne zna gdje se nalaze (Državni arhiv Zadar, *Splitski arhiv*, kutija 3, sv. 8, str. 101r-v, 18. VI. 1370). Iz toga se vidi da taj Andrija zna barem za one gradove u kojima žive Mala braća Bosanske vikarije, a među njima izričito navodi i Bosnu, koja je kasnije dobila naziv Visoko.

Kako se i prikazivač ovog Perkinog djela bavio tom problematikom, evo ukratko i njegova mišljenja o postojanju grada Bosne. Taj se grad u izvorima prvi put spominje u *Provinciale vetus*, popisu katoličkih biskupija u svijetu, nastalom u XI. stoljeću (između god. 1050. i 1088.), sačuvanom u *Karolinškom kodeksu*, gdje se doslovno navodi *civitas Bosna* (grad Bosna). Tu je za Dalmaciju i Hrvatsku navedeno 20 gradova koji su sjedišta biskupija. Do danas većina povjesničara drži da se taj pojam ne odnosi na grad Bosnu već općenito na teritorij Bosne. Međutim, nije vjerojatno da je od tih dvadeset spomenuti gradova u Dalmaciji i Hrvatskoj njih 19 izričito navedeno kao grad, za koje se točno i danas zna, a da je samo jedan, i to Bosna naveden kao širi teritorij, tim više što se pojedinačno za svih 20, uključno, dakle, i za Bosnu, podjednako navodi da su *civitas* (grad). U XI. st. Bosna nema oznake kasnije srednjovjekovne države, već je ona tada samo jedna od banovina države hrvatskih narodnih vladara, kojoj je prema ovome središte grad Bosna na rijeci Bosni, po čemu je i sama banovina dobila ime. Drugo je pitanje kako je i kada taj grad nastao. U svakom slučaju, puno je zabune izazvalo novo sjedište Bosanske biskupije u Vrhbosni, predjelu bliže izvoru Bosne, gdje je sagrađena katedrala i kaptol u doba vladavine bana Ninoslava, čija isprava iz 1244. spominje netom sagrađenu katedralu na biskupskom posjedu Brdo u Vrhbosni. Ta su događanja zasigurno u svezi s provalom Tatara (1241.-1242.) i ugarskim vojnim pohodima na bosanske banove. Usko s tim je povezan i kasniji toponim *Moištre* kod Visokog, što dolazi od izraza *manastir*, pa bi to trebalo značiti *Manastirine*, što ide u prilog Perkinu dokazivanju da se radi o postojanju samostana u gradu Bosni, današnjem Visokom. Kronološkim redoslijedom toponim se Bosna nadalje spominje u ispravi bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1334. (*datum in Bossina in curia nostra*); u knjizi splitskih općinskih blagajnika za 1348. godinu, gdje se navodi *guardianus Bosine* (M. ANČIĆ, Gdje je bio podignut prvi franjevački samostan u srednjovjekovnoj Bosni, *Prilozi, Institut za istoriju u Sarajevu*, XX, Sarajevo 1985., br. 21, 95-114); u ispravi bosanskog bana Tvrtka od 29. ožujka 1366. (*scripta in Bosna*); 1367. u odluci dubrovačkog Malog vijeća u kojoj se navodi *conventus sancti Nicolae de Bosna*; za istu 1367. godinu Runje donosi novi izvor, gore naveden; 1387. u izjavi talijanskog heretika Jakova Beka (*in locum qui dicitur Boxena*); u dubrovačkom spominjanju Sigismundove isprave god. 1407. (*littera datas Bosnae*); u ispravi bosanskog kralja Ostoje od 28. prosinca 1408. (*datum Bosnae*); u ispravi istog kralja Ostoje iz god. 1417. (*Datum Bozne*); u registama dviju isprava bosanskog kralja Tomaša od 3. lipnja 1456. (*Bosna*); zatim navođenje dubrovačkog kroničara benediktinca Mavra Orbinija god. 1601. da je Bosanska vikarija dobila ime po glavnom mjestu u kojem se nalaze franjevci; naizmjenično lociranje franjevačkih kroničara kasnijeg doba samostana sv. Nikole u Bosnu, Mile i Visoko i na jednoj karti iz XVII. st. okolica Visokog se naziva Pobosanje (P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo, 1973., 231-232). Svi navedeni izvori, njih 15, ukazuju da je naziv *Visoko* potisnuo stariji naziv *Bosna* koji je bio središte istoimene stare župe Bosna. Tu su zasigurno stolovali i prvi bosanski banovi.

Tobožnja je abjuracija obavljena, prema Perku, kraj grada Bosne, uz rijeku, u samostanu, *loco* koji se zove Bolino poilo, koje bi mjesto bilo i prikladnije za potpisivanje tako važnog spisa od strane papina legata i još deseterice ljudi, nego li na nekom polju. To nije napravljeno u gradu Bosni, nego u samostanu pokraj grada, zvanom Bolino polje, jer je najveći broj malih pokorničkih zajednica imao svoje nastambe u predgrađima ili u blizini naseljenih mjesta. Izrazom *loco* u izvorima se, doduše, označava naseljeno mjesto, ali u našem primjeru sama redovnička nastamba znači naseljeno mjesto. Takva je praksa početka bila i s benediktinskim i s franjevačkim nastambama, a prije njih i sa svim drugim sličnim zajednicama. U samom tekstu abjuracije nekoliko se puta spominje izraz *loco* u značenju samostana i njegovih članova, koji jamče u ime sve braće i svih samostanskih zajednica, sa svim posjedima, da neće nikad slijediti krivovjerje i obvezuju se da će u svim samostanima, gdje borave njihova braća, imati oratorije i svećenike. Između ostalog, od tih se bosanskih redovnika traži da se odreknu i imena *christiani*, što nema veza s krivovjerjem. Bosanski kršćani obećaju da se međusobno neće niti tako nazivati, iako taj naziv potječe od prve kršćanske zajednice, kako se ne bi pomislilo da se oni time hvale i uzdižu iznad drugih kršćana. Kršćani u Bosni, naravno skupa s banom Kulinom, obećaju pred Bogom i svecima da će u svom življenju i vladanju i dalje ostati vjerni naredbama svete Rimske crkve. Priznaju Rimsku crkvu svojom majkom i glavom cijele Crkve. Odriču se raskola, iako ni do tada nisu bili raskolnici, već lažno optuženi, s čim smo se već prije susreli u primorskim hrvatskim krajevima. U pogledu posta obećavaju da će ga vjerno obdržavati kako to zapovijeda Rimska crkva, iako su postili više nego što je od njih traženo. Kad im umre *magister* – učitelj, priori će izabrati sa svom drugom braćom drugoga i dati da ga potvrdi papa, kako je to nalogala grgurevska reforma. U abjuraciji se posebno navodi oratorij a posebno crkva. Bosanski kršćani obećavaju da će u svim samostanima (*locis*) imati oratorije, gdje će braća redovnici zajednički moliti određene službene molitve, a u crkvama (*ecclesiis*) će imati oltare, križeve, knjige Starog i Novog zavjeta i služiti će mise kako propisuje Rimska crkva. Oratoriji su sastavni dio manje redovničke zajednice, pa je samo po sebi bilo razumljivo da su pojedine zajednice od dva ili tri člana imale poteškoća oko investicije u molitveni prostor za kapelice. Još je veći problem bio s knjigama, jer je u to doba investicija u knjige za sve male samostanske zajednice bila velika. Slično je bilo i s grobljima i drugim popratnim sadržajima. I svi drugi propisi o načinu življenja u kršćanskoj zajednici, upućuju na propise zapadnog redovništva. Sastanku je na Bolinom polju nazočilo i sedam priora, česti broj svjedoka u ispravama hrvatskih narodnih vladara, koji su zastupali svu braću. Oni su iznad sebe imali vrhovnika, zvanog *magister*, koji nije bio na skupu. Vjerojatno je bio odviše star ili bolestan, jer se u izjavi navodi da će priori s vijećem braće kad umre učitelj, izabrati poglavara (*prelatum*) kojeg će papa potvrditi. Potpunije djelovanje te kršćanske zajednice nije moguće pratiti, jer nedostaju relevantni izvori.

Mi u svemu tome vidimo ostatke hrvatskih benediktinaca, glagoljaša, na koje se sprema hajka ugarskih crkvenih i političkih krugova, koji su pak u priobalnoj Hrvatskoj taj posao već dobro obavili, a evo, sada to čine i u Bosni. Doista, iz kasnijih zbivanja saznajemo da je politička pozadina svega toga bila da su sve ugarske križarske vojne na bosansko-humske kršćane, u prvom redu na njihove banove, bili pohodi na hrvatskog čovjeka. Za ugarske su crkvene i političke krugove Hrvati spoznajni objekt krivovjerja, odnosno Hrvati su oni koje treba pokoriti, pogotovo nakon 1102. kad smatraju da na to imaju i zakonito pravo. U tome su ime na ruku išli i pape i Mlečani, iz čijih su sredina uglavnom i bili birani. Taj se ugarski imperativ zorno ostvario na bosansko-humskim kršćanima, odnosno srednjovjekovnim bosanskim banovima, kod kojih nema krivovjerja samo onda kad to hoće ugarski crkveni i politički krugovi. Onog trenutka kad Bosanska biskupija biva izmještena, odnosno izdvojena ispod Dubrovačke nadbiskupije i podvrgnuta Kaločkoj, prestaje jedno vrijeme govor o krivovjerju među bosansko-humskim kršćanima.

Naš autor početka u toj kršćanskoj zajednici ne nalazi krivovjerja, a u eventualna kasnija zabludijevanja zajednice ne ulazi i drži da je narodni jezik bosansko-humskih kršćana bio najveći kamen spoticanja u svezi s objedom za krivovjerje. Jezik je jedini grijeh koji povijest predbacuje toj zajednici, pretpostavlja autor, iznoseći dokaze za svoju pretpostavku. Doista, zanimljivo bi bilo znati kako bi se odvijali događaji oko te kršćanske zajednice da su njezini članovi potekli iz naroda koji je u to doba govorio latinskim, grčkim ili pak hebrejskim jezikom. God. 1200. Toma Arcidakon spominje dvojicu braće iz Zadra, Mateja i Aristodija, dobre zlatare i slikare, koji su boravili u Bosni. Toma kazuje da su oni po rođenju Zadrani, iako je njihov otac Zorobabel iz Apulije, da izvrsno znaju latinski i hrvatski, ali da su heretici. Nelogično je da bi tako vrstni majstori odlazili u Bosnu radi širenja krivovjerja, niti bi im splitski nadbiskup Bernard konfiscirao imanje, jer bi se oni kao heretici ionako odrekli zemaljskog bogatstva. Logičnije bi bilo da su tamo odlazili radi posla, jer je Bosna tada bila poznata po proizvodnji veoma traženog srebra. Toma drži da oni idu u Bosnu gdje normalno rade svoj posao i komuniciraju hrvatskim jezikom, ali je taj jezik *heretičan* i sazdan na Metodovom naučavanju, što je pak za Tomu simbol krivovjerja. Na temelju izvora i samog Tome, akademik Radoslav Katičić u svojoj *Methodii doctrina* uvjerljivo pokazuje da u Metodovu naučavanju nije problem krivo naučavanje već hrvatski jezik u liturgiji. Nakon smrti biskupa, koji je biskupovao u Bosni za bolinopolske abjuracije, papinski legat Ivan Casamaris piše papi Inocentu III. da je prije kratkog vremena umro i da on preporučuje imenovanje jednog latinaša, a budući da je biskupija prostrana, neka se razdjeli u tri do četiri biskupije. Uz glomaznost biskupije, Casamaris, dakle, ima još samo primjedbu na jezik biskupa. Petnaestak godina nakon toga (1223.) novi papinski legat za Bosnu i Ugarsku, Akoncije, otkriva da je bosanski biskup upao u krivovjerje jer je narodni čovjek. Još deset godina kasnije (1233.) smijenjen je biskup Slaven (Hrvat), a na bosansku biskupsku stolicu postavljen stranac, ugarski dominikanac, latinaš Ivan iz Wildeshausena. Spomenuti Casamaris ne spominje krivovjerje već jezik, a isti problem susrećemo i kod dominikanskog priora Petra iz Bodroga u Ugarskoj. Pišući kroniku svoje subraće, između ostalog, kazuje da su njegova subraća poslana krivovjercima u Bosni i Dalmaciji, koji se nazivaju *slavonskom crkvom*, gdje je mnogo duša propalo zbog krivovjerja. Budući da je kaločki nadbiskup (Ugrin), nastavlja kroničar, poslanik Svete Stolice, protiv njih vodio više križarskih pohoda s malim ili nikakvim uspjehom, papa (Grgur IX.) povjerio je, s nekoliko pisama, posao dominikancima, koji su obratili mnoge krivovjerce. Ni Petar iz Bodroga, dakle, ne navodi koje je to krivovjerje u Dalmaciji i Bosni, iz čega se može zaključiti da su ugarske crkvene i svjetovne vlasti organizirale vojne pohode na Bosnu radi političkih ciljeva, a slavensko im je bogoslužje bilo glavni dokaz o postojanju krivovjerja. Senjski je biskup Filip spasio bosanskog bana Ninoslava od vojnog pohoda ugarskog kralja Bele IV. god. 1244. Da ban Ninoslav nije bio katolik, ne bi biskup Filip uspio uvjeriti papu u Lionu, kod kojega je došao tražiti palij za splitskog nadbiskupa. Također, 27. ožujka 1248. papa piše kaločkom nadbiskupu da ne dira bosanskog bana i Bosnu prije nego ispita banovu pravovjernost. Da papa o tome nije imao i druge spoznaje i da sam nije trpio nepravdu, ne bi zasigurno tako pisao kaločkom nadbiskupu. Štoviše, i sam senjski biskup Filip dobiva dopuštenje od pape, avignonskog sužnja, da može koristiti glagoljicu i narodni (hrvatski) jezik u liturgiji. Upravo u to doba u Bosnu stižu redovnici stranci, latinaši, dominikanci i franjevci, koji su u prvim stoljećima svog djelovanja udarna snaga uništavanja liturgije na narodnim jezicima, pa tako i na hrvatskom. I papa Nikola IV., koji je dobro poznao prilike u Dalmaciji jer je neko vrijeme bio provincijal franjevačke provincije *Sclavoniae* (Hrvatske), imao je razumijevanja za hrvatski jezik kad 1291., 23. veljače, na traženje srpskog raskralja Stjepana Dragutina, tadašnjeg mačvanskog bana, da pošalje dvojicu franjevca za ispitivanje pravovjerja puka u njegovom banatu. Papa je veoma dobro znao da će spor najbolje riješiti oni njegovi predstavnici koji govore jezikom naroda. I samo traženje bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića god. 1347. da mu papa pošalje u Bosnu franjevce koji bi poučavali narod u katoličkoj vjeri, sadrži potrebu znanja jezika

bosanskog puka. Stoga i jesu prvi franjevci, stranci, u Bosni imali prevoditelje za kontakt s pučanstvom i kasnije sami učili hrvatski jezik na kojem su narodu naviještali evanđelje. Sličnih se primjera kroz povijest bosansko-humskih kršćana može još nabrojiti. Spomenimo samo još jedan. Krajem XIV. st. protjerano je iz Bosne nekoliko franjevaca, koji osnivaju samostan na otoku Pašmanu. Protjerani su zbog jezika, a samostan osnivaju ondje gdje im to dozvoljava politička i jezična sredina. Slično je bilo i s protjerivanjem nekih franjevaca iz okolice Jajce od strane njihova pretpostavljenog, fra Jakova Markijskog, zaključuje Perko. Iz svega toga proizlazi da je narodni jezik neophodan za istinito naviještane evanđelja, ali je radi jedinstvenosti Rimske crkve i radi raznih političkih ciljeva moćnih političkih središta, forsiran latinski među kršćanima u Bosni i Humu.

Nadalje autor prikazivane knjige govori o pokorničkim oblicima života u srednjoj Dalmaciji, o odnosu sv. Franje Asiškog prema pokori i pokornicima, postanku trećoredaca, srednjovjekovnim franjevcima u Hrvatskoj, franjevcima trećoredcima u Hrvatskoj, o osnivanju i djelovanju provincije trećoredaca, o trećoredcima-glagoljašima izvan Zadra u XV. stoljeću i franjevkama trećoredicama. Na kraju knjige doneseni su izvori i zbirke izvora, te predmetna literatura.

Milko BRKOVIĆ

JUŽNE GRANICE DALMACIJE

Stijepo OBAD, Serdo DOKOZA, Suzana MARTINOVIĆ, Južne granice Dalmacije od XV. st. do danas, Državni arhiv u Zadru, Zadar, 1999, str. 104.

Južne granice Dalmacije od XV. st. do danas, naslov je knjige koja je tiskana 1999. u izdanju Državnog arhiva u Zadru. Na naslovnici je zemljovid Sutorine. Djelo je podijeljeno na tri poglavlja i dvanaest podnaslova. U prvome poglavlju pod naslovom *Južne granice Dalmacije* (str. 7-17 sastavio Stijepo Obad), ukratko je obrađena povijest južnih krajeva Dalmacije u razdoblju od početka XV. st. do današnjih dana. Autor prvo predočava povijesni presjek nastanka dalmatinskih granica u vrijeme mletačke uprave nad Dalmacijom. Naročito je u razdoblju mletačko-turskih ratova dolazilo do čestih promjena granica (što je prikazano kartom Austrijska pokrajina Dalmacija), napose krajem XVII. i poč. XVIII. stoljeća. Nadalje, autor govori o graničnim promjenama te općenito o političkim i upravnim prilikama u Dalmaciji nastalim za vrijeme prve austrijske, zatim francuske i druge austrijske uprave. Do preciznog utvrđivanja granica između Austrije, tj. Dalmacije i Crne Gore dolazi 1837., a 1841. potpisan je protokol o razgraničenju. Nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. ponovno se korigiraju granice na krajnjem jugu Dalmacije (Crna Gora dobiva izlaz na more između Bara i Ulcinja), a posljednji put (do sloma Monarhije) granica se u Boki kotorskoj regulira 1905. Uspostavom Kraljevine SHS, dolazi do znatnih promjena granica. Boka kotorska je (1922.) izdvojena iz Dalmacije i trajno pripojena Zetskoj oblasti, tj. Crnoj Gori, a 1939. u sklopu Banovine Hrvatske ponovno su vraćeni (iz Zetske oblasti) Dubrovnik i okolica u sastav Hrvatske. Potom, autor govori o prilikama za vrijeme II. svjet. rata, te korekciji granica uspostavom SFRJ 1945. Na kraju ovoga dijela govori se o raspadu SFRJ 1991. i velikosrpskim pretenzijama na ovaj dio južne Hrvatske. Do danas vrlo aktualni granični problemi između Hrvatske i Crne Gore (tj. Jugoslavije) riješeni su posljednjom rezolucijom Vijeća sigurnosti 1999. Međutim, i dandanas su još uvijek prisutni promatrači UN na poluotoku Prevlaci. Na kraju su izvori i literatura koja je korištena u pisanju ovoga poglavlja.

Južne granice Dalmacije na zemljovidima od 17-20. st. (str. 17-71) i *Južne granice Dalmacije na austrijskim specijal-kartama* (str. 71-87) naslovi su drugog i trećeg poglavlja (sastavili Serdo

Dokoza i Suzana Martinović). Drugo poglavlje podijeljeno na deset podnaslova popraćeno je izvornim dokumentima i kartama koje donose detaljan opisa širenja Dubrovačke Republike “zahvaljujući ustupcima bosanskih velikaša.” Tu se govori o utvrđivanju i stanju granice u dubrovačkom i naročito bokokotorskom okružju (ali i cjelovitom kartom Bosne i Hercegovine i Dalmacije) potkraj srednjeg vijeka, u ranom novom vijeku, zatim novom vijeku te konačno do iza Drugog svjetskog rata (do 1991.). Naročiti naglasak stavljen je na mijenjanju granice (u dubrovačkom i bokokotorskom okružju) za vrijeme mletačko-turskih ratova, u smislu mira u Srijemskim Karlovcima (1699.) i u Požarevcu (1718.). Autori su zaista (uz popratni tekst) izvornim kartama podrobno prikazali utvrđivanje i mijenjanje graničnih crta u vrijeme prve austrijske, zatim francuske i posebno druge austrijske uprave. Na kraju drugoga poglavlja su karte unutarnjeg razgraničenja Kraljevine SHS i karta Banovine Hrvatske, te karta bivše Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata.

U trećem poglavlju, uz vrlo detaljan opis, prikazane su nadasve vrijedne izvorne karte tzv. “Komisije Taborović” iz 1820-21. Autori uočavaju da se granica južne Dalmacije od 15. st. pa skoro do Prvoga svjetskoga rata “osim manjih izmjena početkom 18. st. nije mijenjala.” Kroz ovo poglavlje prikazana je ta višestoljetna granica na preciznim kartama komisija Taborović, koje su izrađene u svrhu utvrđivanja sanitarnog kordona. Sanitarni kordoni su imali za cilj sprječavanje prijelaza zaraženih karavana s turske na austrijsku stranu. One obuhvaćaju opis granica s toponimima, od grada Dubrovnika pa sve do razgraničenja sa Sutorinom. U prvome podnaslovu opisana je austrijsko-turska granica od grada Dubrovnika do ulaza u bokokotorski zaljev (prikazano u deset karata). U drugom je podnaslovu (kroz devet karata) prikazan opis austrijsko-turske granice na području nekadašnje Mletačke Albanije, na potezu od Sutorine do Spiča. Na kraju knjige su izvori i literatura, kazalo osobnih imena, kazalo zemljopisnih pojmova, sadržaj i ispravke.

Hrvatska historiografija obogaćena je još jednim vrijednim djelom, koje nam svojom znanstvenom i edukativnom težinom uvelike rasvjetljava povijesni kontekst nastanka i mijenjanja južno-dalmatinskih granica u prošlosti pa do današnjih dana. Sadržaj knjige nam razotkriva da se granice južne Dalmacije (dubrovačko i bokokotorsko okružje) od XV. st. pa sve do iza Prvog svjetskog rata gotovo nisu niti mijenjale, osim nekih manjih izmjene u XVIII. stoljeću. Ponajveće teritorijalne promjene južnih granica učinjene su u XX. st. za vrijeme Kraljevine SHS (diktature kralja Aleksandra) i naročito pokušajem nasilnog pomaka granica 1991. velikosrpskom agresijom na samostalnu Republiku Hrvatsku. Prema tome, granice koje su svršetkom Domovinskog rata utvrđene na krajnjem jugu Dalmacije, granice su koje imaju jedan konkretni povijesni slijed. One su danas kao važeće granice Republike Hrvatske i stoga ih nitko niti može niti smije mijenjati. Zadnjom rečenicom se aludira posebno na poluotok Prevlaku, za koju još uvijek neki srpski političari smatraju i u zadnje vrijeme izjavama kako trebaju pripasti SR Jugoslaviji.

Knjiga *Južne granice Dalmacije od XV. st. do danas* pisana je stilom koji je dostupan širem krugu čitatelja. Ona nam predočuje nadasve objektivnu povijesnu sliku o stanju i promjeni granica na tom dijelu južne Dalmacije, tj. Hrvatske. I kako je u predgovoru već rečeno, nadamo se da će ova knjiga poslužiti boljem upoznavanju naših južnih granica, ne samo istraživačima i povjesničarima, nego i svima onima u zemlji i svijetu koji se zanimaju za ovu problematiku.

Tado ORŠOLIĆ

OSLOBOĐENJE KLISA GODINE 1596.

Radovi sa znanstvenog skupa održanog na Klisu 1996. godine, Poseban otisak iz časopisa "Mogućnosti" 4-6/2000., Književni krug, Split, 2001.

Znanstveni skup *Oslobođenje Klisa godine 1596.* održan o 400. obljetnici prvog oslobođenja Klisa od turske vlasti u organizaciji Županije splitsko-dalmatinske i Općine Klis, obilježava i objašnjava širu pozadinu događaja koji su se zbili između 7. travnja 1596. - kada je skupina Splićana, na čelu koje su bili Ivan Alberti i Nikola Cindro, zajedno s manjim brojem uskoka, Kaštelana i Poljičana, prodrli u klišku tvrđavu, oslobodila grad turske vlasti i istakla habsburšku carsku zastavu – i 30. svibnja 1596. kada su kršćanski branitelji nakon poraza hrvatskog generala Jurja Lenkovića, okruženi brojnim turskim snagama i bez nade u veću pomoć od njemačkog cara i hrvatsko-ugarskog kralja Rudolfa II. te Mletačke Republike, bili prisiljeni napustiti klišku utvrdu.

Prilozi s ovog znanstvenog skupa tiskani su nakon gotovo pet godina, a započinju *Uvodnom bilješkom* Nenada Cambija (9). Radovi objavljeni u zborniku počinju stilski rafiniranim i politički obojenim, a po utemeljenosti zaključaka i načinu dokazivanja tvrdnji neznanstvenim tekstom Nedjeljka Mihanovića (*Povijesna uloga hrvatskog plemstva*, 13-17) o slavnoj ulozi hrvatskog plemstva u hrvatskoj povijesti, te podcijenjenosti i iskrivljenoj predodžbi o hrvatskom plemstvu u historiografiji, pri čemu je sva historiografija završila u istoj "vreći". Srećom, ovo je kvalitetom jedini prilog koji nije na nivou jednog znanstvenog skupa.

Prilog Tomislava Raukara pod naslovom *Venecija i Klis 1596. godine* (18-29) daje široki pogled na sve čimbenike koji su utjecali ili mogli utjecati na navedena zbivanja iz 1596. godine. Upućuje nas na njihove međusobne odnose snaga i interese, te osvjetljava motive njihova djelovanja ili mirovanja. Podjednako se to odnosi na same osloboditelje, Split, Mletačku Republiku, Osmansko Carstvo, papinski Rim i Habsburgovce. Ulogu Crkve i crkvenih osoba (prvenstveno onih iz Splita, Trogira i Poljica) u navedenim događanjima, kao i u diplomatskim nastojanjima kojima je u drugoj polovici XVI. stoljeća bio cilj pokretanje oslobodilačkih akcija, detaljnije obrađuje Slavko Kovačić u prilogu *Papa, biskupi i ostalo svećenstvo u događajima oko kliškog pothvata godine 1596* (30-51).

Josip Ante Soldo u prilogu *Historiografski pregled događaja oko Klisa 1596. godine* (52-63) prati način prikazivanja i podatke o navedenim događajima od prvih bilješki mletačkih pisaca i ljetopisaca, preko historiografskih djela XVIII. i XIX. stoljeća, pa sve do radova Grge Novaka.

Osvrt na političke stavove i naklonost znatnog dijela dalmatinskog plemstva prema hrvatsko-ugarskom kralju, odnosno na njihovu nesklonost prema mletačkoj vlasti i politici u XV. i XVI. stoljeću dao je Miroslav Granić u tekstu *Legitimistički pokret dalmatinskog plemstva i oslobađanje Klisa 1596. godine* (64-73). Autor je pružio dobar prikaz niza podataka koji ukazuju na takve stavove kod brojnih dalmatinskih plemića, kako onih koji su živjeli pod mletačkom vlašću, tako i onih koji su bili u službi hrvatsko-ugarskih kraljeva, ali ne i na njihovu međusobnu organiziranost ili barem jaču povezanost (osobito u XVI. stoljeću), na što bi ukazivao izraz *pokret*.

U prilogu *Novije spoznaje o povijesti Kliškog sandžaka prema osmanskim izvorima* (74-82) Nenad Moačanin ukazuje na arhivske podatke koji rasvjetljavaju problematiku teritorija i upravne podjele Kliškog sandžaka, ulogu vladajuće elite, vojni ustroj, ratne sukobe i napetosti, status i razvoj gradova, poljoprivrednu proizvodnju i trgovinu žitom, društvene odnose, kao i status Poljica.

Iako na prvi pogled nije u uskoj vezi sa glavnom temom skupa, prilog Nenada Cambija *Važnost Klisa u antici* (83-91) daje dobar prikaz prometne i strateške važnosti Klisa, najprije za

Salonu, a zatim za Split, a zanimljiva je i usporedba kasnoantičke situacije s onom na kraju XVI. stoljeća.

Lovorka Čoralić u prilogu *Iseljavanja sa splitskoga i kliškoga područja na zapadnojadransku obalu u doba mletačko-turskih ratova* (92-104), na temelju izvorne arhivske građe iz mletačkih arhiva, te usporedbe s ranijim istraživanjima Ferde Gestrina o iseljavanjima na područje srednje Italije, prikazuje tijek i intenzitet migracija sa šireg splitskog područja na zapadnu jadransku obalu od XV. do XVIII. stoljeća, upoznaje nas s njihovim svakodnevnim životom, međusobnom povezanošću, mjestima stanovanja, zanimanjima, materijalnim dobrima, društvenim statusom i vjerskim životom.

Pothvat privremenog oslobođenja Klisa 1596. godine nesumnjivo je bio značajan događaj iz hrvatske i dalmatinske prošlosti, koji je – usprkos privremenom neuspjehu – imao i zapažene odjeke u široj europskoj javnosti. Zbornik posvećen ovom događaju, ali i širim političkim, vojnim, crkvenim i gospodarskim prilikama na splitsko-kliškom području u XVI. stoljeću, zasigurno je vrijedno monografsko djelo koje nam o ovoj problematici otkriva nepoznate, neistražene i neopravdano zanemarene pojedinosti.

Zdravka JELASKA

PISMA FRA LUKE IBRIŠIMOVIĆA ZAGREBAČKIM BISKUPIMA (1672.-1697.)

Josip Barbarić - fra Miljenko Holzleitner: Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima (1672.-1697.), Naklada "Slap", Jastrebarsko, 2000. g., 364 str.

Godine 2000. u izdanju naklade "Slap" u Jastrebarskom objelodanjena je vrijedna knjiga dvojice autora, dr. Josipa Barbarića i fra Miljenka Holzleitnera, od kojih je svaki na svoj način pridonio u nakani da ovo djelo ugleda svjetlo javnosti. Fra Miljenko Holzleitner u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu i Pismohrani Franjevačkog samostana u Požegi evidentirao je fra Lukina pisma, te ih fotokopirao i transkribirao. Dr. Josip Barbarić proveo je dodatna istraživanja u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, te je ovoj knjizi pridodao i pisma drugih korespondenata koji se odnose na fra Luku Ibrišimovića.

Izvori za crkvenu, pa i društvenu povijest Slavonije u XVI. i XVII. st. tako su malobrojni da se o tamošnjim crkvenim prilikama može jedva što pouzdano reći. Objavljivanje pisama fra Luke Ibrišimovića ima stoga izuzetnu vrijednost, jer su ova pisma dragocjeno povijesno vrelo za poznavanje društvenih i crkvenih prilika druge polovice XVII. st. na prostoru između Save i Drave.

U prvom poglavlju knjige naslovljenom *Luka Ibrišimović i crkvene prilike u Slavoniji i Podunavlju potkraj XVII. stoljeća* (str. XIX-XXXVIII) omogućen nam je uvid i shvaćanje uloge fra Luke Ibrišimovića kao sudionika društvenih i crkvenih zbivanja u Slavoniji i Podunavlju.

Naime, početkom 1675. godine umro je veliki pobornik prava zagrebačkog biskupa u Slavoniji fra Petar Nikolić, koji je ondje obavljao vikarsku službu. Nakon njegove smrti imenovao je zagrebački biskup Borković svojim vikarom u Slavoniji Luku Ibrišimovića, čime započinje njegova protagonistička uloga u društvenim i crkvenim zbivanjima u Slavoniji u drugoj polovici XVII. stoljeća. Luka je od svih franjevaca u Slavoniji najvjerniji pristaša zagrebačkih biskupa. Obavljajući službu biskupskog vikara u slavonskim župama, bio je u stalnoj vezi sa Zagrebom, odnosno tamošnjim biskupima i Kaptolom, koji su u to doba imali važnu ulogu u političkom životu Hrvatske. Česta su njegova dopisivanja sa zagrebačkim biskupima Martinom Borkovićem (1667.-1687.), Aleksandrom Ignacijem Mikulićem (1688.-1694.) i Stjepanom Zelišćevićem (1694.-1703.).

Dvojica autora uložila su trud kako bi nas u prvom poglavlju, koje je na neki način i uvodno, potanko upoznali s crkvenom jurisdikcijom u slavonskim župama u svezi s pitanjem proširenja upravne vlasti zagrebačkih biskupa u Slavoniji, što se, čitajući ova pisma, cijelo vrijeme nameće kao ključni problem. U ovom poglavlju, nadalje, doznajemo činjenice o gotovo svim sudionicima ovih zbivanja, kao i o njihovim aktivnostima u vezi s tim, jer su nam u tekstu i u podnožnim bilješkama predložena imena aktera te njihov kratak životopis. Tako, primjerice, saznajemo da je glavni suparnik Ibrišimoviću kao predstavniku zagrebačkih biskupa u Slavoniji bio bosanski biskup Nikola Ogramić koji se ustrajno protivio tome da slavonske župe pripadnu pod nadležnost zagrebačkih biskupa.

Budući da je bosanska biskupija tokom srednjeg vijeka, od XIII. do prve polovine XVI. st., imala sjedište u Đakovu, a nakon turskog osvajanja Slavonije potpuno izgubila svoj crkveni i kulturni centar u Đakovu, te bosanski biskup dugo vremena nije imao svoje katedrale ni svoje rezidencije, čini se da je krajnji Ogramićev cilj u ovim sukobima s Kaptolom bio prenijeti biskupska sjedišta iz Bosne u Đakovo, zaposjesti sve župe u široj đakovačkoj okolici, uključujući i obližnju Požeštinu, te na taj način vratiti sjaj bosanskoj biskupiji. Usporedo s ovim zbivanjima vodi se Bečki rat (1683.-1699.), u kojem je sudjelovao i sam Ibrišimović, zatim se događa oslobođanje Slavonije od Turaka, pa ponovno slijede demografske i konfesionalne promjene na prostoru Slavonije.

Preostala tri poglavlja knjige, a to su: *Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima* (str. 1-239), zatim *Pisma i zapisi o fra Luki Ibrišimoviću* (str. 239-311), te *naposljetku Pabirci o fra Luki Ibrišimoviću u pismohrani franjevačkog samostana u Požegi* (str. 311-329), za razliku od prvog, čisto su epistolarna, te nam autori kroz gotovo stotinjak pisama napisanih u razdoblju od 1672. do 1697. godine, omogućuju spoznaju prilika u Slavoniji za posljednjih godina turske vladavine, te ratna događanja koja su završila njenim oslobođanjem od turske vlasti.

Pisma su bogatija pojedinostima a kao povijesni izvor važnija su u onome dijelu u kojem se govori o crkvenim prilikama na tom prostoru, jer iz njih dobivamo podatke o teškoćama kroz koje je prolazilo ovo crkveno vezivanje Slavonije sa Zagrebom prije nego što je doseglo punu funkcionalnost i pravnu potvrdu. Iz pisama se, nadalje, razabiru odnosi i veze među sudionicima svih ovih događaja, koji često ne bijahu nimalo blistavi, već su štoviše znali biti jako zategnuti.

Nakon što je Luku Ibrišimovića imenovao svojim vikarom u Slavoniji, zagrebački biskup Borković nije odustajao od tog imenovanja sve do smrti, premda je Propaganda 1678. godine tražila od njega da slavonske župe prepusti bosanskom biskupu Nikoli Ogramiću. Za vrijeme Bečkog rata kontinuitet priznanja Ibrišimovića kao vikara u Slavoniji poštovali su i Borkovićevi nasljednici, te ga na toj funkciji potvrđuju i Aleksandar Ignacije Mikulić 1688. godine i Stjepan Zelišćević 1694. godine. Iz pisama je vidljivo da Ibrišimović ne odustaje od obrane njihovih prava na slavonske župe. Tako u pismu upućenom 4. siječnja 1678. godine zagrebačkom biskupu Borkoviću kaže kako je bosanski biskup tražio od njega izvjesne potpise u vezi sa stjecanjem ovih krajeva: "On bi htio unutar ovog područja Save i Drave nazivati se sasvim zakonitim biskupom Ne možemo se dosta načuditi, stoga što se nekada čini, da se uistinu smirio, a zatim se ne zadovoljava granicama svoje Biskupije, pa se upleće protiv savjesti u Biskupiju koja mu nipošto ne pripada. Stoga je neophodno o tim stvarima obavijestiti apostolskog nuncija, da ga zbog te pogrešne nakane prekori kako zaslužuje."

Spor između Ogramića, koji je za sebe pridobio i dva slavonska franjevca, fra Luku Marunčića i fra Augustina Jaharića, s jedne i Luke Ibrišimovića s druge strane obilježen je raznim nastojanjima kod Propagande, koju obojica - svaki na svoj način - želi uvjeriti u ispravnost svojih postupaka.

Početkom Bečkog rata 1683. godine Ogramić je napustio Bosnu i pridružio se kršćanskoj vojsci, te se kretao Slavonijom s nakanom preuzimanja slavonskih župa. Čini se da je biskup Borković s pravom procijenio da će konačnu arbitražu o crkvenoj pripadnosti slavonskih župa imati Bečki dvor, pa je stoga zatražio zaštitu svojih interesa u Slavoniji kod bečkog biskupa Leopolda

Kolonića. Bilo je krajnje vrijeme da viša crkvena vlast definira i uredi crkvene odnose u Slavoniji, pa je stoga Sveta Stolica 1697. godine povjerila kaločkom nadbiskupu Pavlu Szechenyu da pozove pred sud izaslanike zagrebačkog i bosanskog biskupa, kako bi se riješio spor oko biskupijskih granica u Slavoniji.

Tako je godina 1699., kojom je okončan Bečki rat mirom u Srijemskim Karlovcima, donijela Slavoniji vojni, politički i crkveni mir. Bečki je dvor naredio ugarskom primasu Pavlu Szechenyu da presudi parnicu između biskupa Zelešćevića i biskupa Ogramića o biskupijskim granicama u Slavoniji. Dvorska kancelarija dala je primarne upute za rješavanje tog pitanja prihvaćajući dokaze Zelišćevićeva obrazloženja, dok su Ogramićeva odbačena uz napomenu kako ga je Dvor dva puta upozoravao zbog toga što je pokušao prisvojiti više župa bez pravorijeka crkvenih i državnih vlasti. Primasov je sud slijedio upute Dvora u donošenju odluka, tako da je zagrebačkoj biskupiji Metropolitanski sud 1699. godine pravorijekom ustupio zapadnu i srednju Slavoniju, a Ogramiću je dodijelio samo četiri župe: Đakovo, Gorjane, Vrbicu i Vrpolje. Ogramić se naknadno žalio na presudu, ali crkveni sud pod predsjedanjem kardinala Leopolda Kolonića dvije godine kasnije, 1701. godine, nije izmijenio ranije donesenu odluku. Čini se da je ovo crkveno vezivanje Slavonije uz Zagreb bilo u biti neophodno, jer je to ujedno prethodnica političkom i kulturnom integriranju Slavonije s Banskom Hrvatskom.

U zadnjem dijelu knjige, koji sadrži *Rječnik i kazala* (str. 341-364), pisci su pridodali vrlo korisna kazala osobnih i zemljopisnih imena, kao i manje poznatih ili potpuno nepoznatih pojmova.

Po našem skromnom sudu, ovo djelo kao rezultat arhivskih istraživanja i kritičkog izučavanja izvorne građe, predstavlja značajan prinos dubljem poznavanju i razumijevanju jednog bremenitog, ali značajnog razdoblja slavonske povijesti druge polovine XVII. stoljeća.

Dubravko KNEŽIĆ

ŽIVOT I DJELO VJEKOSLAVA KLAJČA

Vjekoslav Klaić - život i djelo (zbornik), ur. Dragan Milanović, Znanstveni skup "Život i djelo Vjekoslava Klaića" (1998; Slav. Brod, Garčin), Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski institut za povijest: Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb - Slavonski Brod, 2000., 496 str.

Vjekoslav Klaić zaslužan je povjesničar koji je zadužio hrvatsku historiografiju sintezama o povijesti Hrvatske i Bosne, a svojom je svestranom djelatnošću obilježio hrvatski kulturni život u drugoj polovici XIX. i prvim desetljećima XX. stoljeća. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, u suradnji s Odsjekom za povijest Filozofskog fakulteta i Zavodom za hrvatsku povijest organizirala je znanstveni skup o životu i djelu Vjekoslava Klaića povodom 150. obljetnice Klaićeva rođenja (1849.-1999.) i 70. obljetnice smrti (1928.-1998.). Rezultati znanstvenog skupa održanog 6. i 7. studenoga 1998. u Slavonskom Brodu i Garčinu, objavljeni su u zborniku radova pod gornjim naslovom. Riječ je o istraživačkom pothvatu koji uz prikaz Klaićevih dosega i doprinosa u hrvatskom javnom životu, otkriva i do sada nepoznate činjenice iz njegova života i djelovanja. Zbornik je podijeljen na dva dijela. Prvi dio donosi radove obrađene na znanstvenom skupu, a drugi dio (dodatak zborniku), sadrži naknadno prispjele priloge.

Biografija i bibliografija Vjekoslava Klaića (7.-62.) naziv je rada Marije Karbić. Rad je podijeljen na tri dijela u kojima se obrađuju životopis, bibliografija i literatura o V. Klaiću. Koristeći se opsežnom literaturom, autorica nam pruža objektivan uvid u Klaićevu svestranu ličnost koja je "ostavila neizbrisiv trag" u raznim područjima hrvatskog javnog života. Ističe da unatoč glazbenim i

književno-uredničkim postignućima, pri vrednovanju Klaićeva rada prvenstvo ima njegova istraživačka djelatnost na području hrvatske povijesti i geografije. O etapama u razvoju hrvatske historiografije i njezinoj postepenoj transformaciji u modernu znanost pod utjecajem njemačke erudijsko-genetičke škole govori Mario Strecha u radu *Vjekoslav Klaić u okviru hrvatske historiografije u XIX. i na početku XX. stoljeća* (63-80). Rekonstruirajući Klaićev koncept povijesti, autor nam predloža model događajne povijesti koji u Klaićevom slučaju pokazuje interes za šire društvene slojeve, što odražava promjene u shvaćanju historiografije s početka XX. stoljeća.

Zaoštrana politička situacija u hrvatsko-mađarskim odnosima s kraja XIX. i početka XX. stoljeća rezultirala je obostranim istraživanjem začetaka državno-pravnih odnosa te istraživanjem teritorijalne pripadnosti Slavonije u X. i XI. stoljeću. Stanko Andrić u radu *Klaićev udio u rasprama hrvatske i mađarske historiografije* (81.-116.) govori o Klaićevu stavu prema središnjem pitanju tadašnje historiografije (*Pacta conventa*) te o slavonskom pitanju kao predmetu posebnoga Klaićeva povijesnog i geografskog interesa, u kojem određuje prvotni teritorij Slavonije i oblikuje hrvatsko stajalište o proširenju mađarske vlasti preko Drave krajem XI. stoljeća, odbacivši time teze mađarskih povjesničara o ranijoj mađarskoj prisutnosti na tlu Slavonije.

Boris Grgin u prilogu *Hrvatske velikaške obitelji u radovima Vjekoslava Klaića* (117.-128.) daje prikaz najznačajnijih Klaićevih radova iz srednjovjekovne i ranomoderne "povijesti hrvatske elite" u okvirima tradicionalne i suvremene kritičke povijesne metodologije. Klaićeva znanstvena i pedagoška djelatnost na području bosansko-hercegovačke problematike predstavljena je u članku *Vjekoslav Klaić i Bosna* (129.-136.) Damira Agićića. Vodeći računa o težištu Klaićevih interesa u proučavanju bosanske povijesti, načinu rada, kratkoći bavljenja tom temom, a u skladu sa onodobnim spoznajama, autor pozitivno vrednuje njegov doprinos poznavanju povijesti Bosne i Hercegovine.

Klaićev interes za državno-pravnu povijest potvrđuju njegove rasprave o Hrvatskoj pragmatičkoj sankciji, pojedinačno predstavljene u radu Ante Milušića *Radovi Vjekoslava Klaića o Hrvatskoj pragmatičkoj sankciji/Prilog povijesti hrvatskog državnog prava* (137.-170.). Središnje mjesto zauzima Klaićev rad o Hrvatskoj pragmatičkoj sankciji iz 1915., u kojem sabire i širi spoznaje objavljene 1912. godine. Autor analizira Klaićevu raspravu po poglavljima koja obuhvaćaju pregled najvažnijih događaja od priprema za izglasavanje VII. članka Hrvatskog sabora do praktične primjene Hrvatske pragmatičke sankcije nakon smrti Karla III. Nesuglasja povjesničara o pojedinim pitanjima Hrvatske pragmatičke sankcije iznesene su na relaciji Klaić-Beuc. Zaključkom je naglašena povijesna važnost Hrvatske pragmatičke sankcije i njezina prisutnost u temeljima suvremenog hrvatskog državnog prava.

Mato Artuković u radu *Vjekoslav Klaić u srpskoj kritici* (171.-204.) objašnjava stalnu izloženost Klaića srpskoj kritici smještanjem Klaićeva djelovanja u povijesni kontekst sukobljenih nacionalnih i političkih orijentacija (prvenstveno hrvatsko-srpskih). Autorova analiza recepcije pojedinih Klaićevih dijela u suvremenoj srpskoj kritici pokazuje, uz većinsko omalovažavanje, i pojedinačne pohvale nekih srpskih povjesničara (I. Ruvarac). Iako konstatira tvrdokornost stava većeg dijela srpske i jugoslavenske historiografije, autor zaključuje, oslanjajući se na mnogobrojna citiranja Klaićevih spoznaja, njegovu nezaobilaznu vrijednost i aktualnost. *Glavni grad Zagreb u djelu Vjekoslava Klaića* (205.-220.) tema je rada Agneze Szabo. Predstavljajući nam kronološkim redom Klaićevu bibliografiju vezanu uz povijest grada Zagreba, autorica konstatira da je povijest Zagreba ne samo predmet Klaićeva mnogostruka interesa već i nezaobilazan doprinos nedovoljno istraženom povijesti hrvatskoga glavnog grada. Klaićevim udjelom u stvaranju suvremene hrvatske geografske znanosti bavi se Dragutin Feletar u članku *Vjekoslav Klaić kao geograf* (221.-228.), dok Gorana Doliner u radu *Historiografija o Vjekoslavu Klaiću: glazbeniku, skladatelju, glazbenom povjesničaru, muzikologu, organizatoru* (229.-244.) utvrđuje Klaićevo značenje za razvoj hrvatske glazbene umjetnosti. Rad *Prinosi Vjekoslava Klaića hrvatskoj glazbenoj historiografiji* (245.-260.),

autorice Sanje Majer-Bobetko kroz analizu Klaićeva pristupa određenim glazbenim pojavama (Lisinskom, problemu autorstva budnice "Još Hrvatska ni propala") i raščlambu odnosa Klaićevih i Kuhaćevih interpretacija, ukazuje na važnost Klaićeva historiografskog pristupa (smještanja glazbene pojave u političko i društveno okruženje) za daljnji razvoj hrvatske glazbene historiografije.

Uz povijest, geografiju i glazbu, književnost je bitna odrednica Klaićevog profesionalnog života. Vrednovanjem njegove izravne i neizravne književne angažiranosti bavi se Vinko Brešić u članku *Književnik Vjekoslav Klaić* (261.-272.). Različitu ocjenu Klaićeva književnog stvaralaštva daje Stjepan Blažanović u radu *Jezik i stil književnog stvaralaštva Vjekoslava Klaića* (273.-288.) te na osnovu djela *Majka i kći* određuje karakteristike Klaićeva jezičnog i stilskeg izražavanja, kao i njegovo mjesto u književnom stvaralaštvu onoga vremena. Klaićevi teorijskoestetski kriteriji, profesionalni povijesni interesi i metodologija rada, putokaz su Ivici Matičeviću u radu *Vjekoslav Klaić kao književni kritičar* (289.-304.) za određivanje Klaićeve prevladavajuće književno-povijesne nego kritičke uloge. Isprepletenost Klaićeve profesionalne biografije s djelovanjem Matice hrvatske razmatra se u prilogu Josipa Bratulića *Vjekoslav Klaić i Matica hrvatska* (305.-316.), dok niz poticajnih pitanja vezanih za Klaićev urednički rad u *Vienču* postavlja Dubravko Jelčić u radu *Vjekoslav Klaić kao urednik Vienca* (317.-322.).

Klaić kao metodičar povijesti predstavljen je u radu *Vjekoslav Klaić kao autor školskih udžbenika* (323.-362.) Ivana Biondića. Autor nakon identifikacije ključnih problema u oblikovanju udžbenika, raščlanjuje Klaićeve najznačajnije zemljopisne i povijesne udžbenike te na kraju procjenjuje njihovu metodičku valjanost i ideološku pripadnost. Klaićeva sveučilišna karijera i primijenjena metodologija rada predmet su zanimanja Zdenke Janeković-Romer u članku *Vjekoslav Klaić na Zagrebačkom sveučilištu* (363.-374.). Klaićev jednogodišnji rektorski mandat u nemirima obilježenoj akademskoj godini 1902./1903. tema je rada Josipa Milića *Vjekoslav Klaić - dvadeset i osmi rektor Sveučilišta u Zagrebu* (375.-400.). Autor Klaićeve rektorske dane ispunjene smirivanjem nezadovoljnih studenata Khuenovom vladavinom, a kasnije obranom digniteta Hrvatskog sveučilišta, nadopunjuje informacijama o Klaićevu privatnom i društvenom životu.

Zanemarenim političkim segmentom Klaićeve djelatnosti pozabavio se Stjepan Matković u članku *Politički rad Vjekoslava Klaića* (401.-414.). Klaićeve povremene političke istupe sa jasno oblikovanim političkim stajalištima autor predočava u svjetlu suvremenih zbivanja, ali i s profesionalnog interesa koji iskorištavanjem povijesnih pokazatelja nastoji poboljšati državno-pravne pozicije. Proučavajući opseg, sadržaj i objavljenost Klaićeve pisane ostavštine u arhivskim fondovima Zagreba i privatnom vlasništvu Klaićeve unuke, Robert Skenderović u članku *Ostavština Vjekoslava Klaića* (415.-424.) ukazuje na manjkavost sačuvane građe.

U dodatku Zborniku sadržano je nekoliko naknadno prispjelih tekstova. Dragutin Pavličević u radu *O metodološkim nazorima Vjekoslava Klaića* (427.-450.) nastoji rasvijetliti Klaićeva metodološka shvaćanja ukazivanjem na podatke iz njegova životopisa, ali i na dominantne teorije na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. O nastanku, ustroju i zaslugama kulturnog udruženja *Braća hrvatskog Zmaja*, te Klaiću kao jednom od najistaknutijih članova družbe govori Juraj Kolarić u radu *Vjekoslav Klaić - Zmaj Garčinski* (451.-458.). Likovnom i povijesnom analizom Klaićevih portreta Krunoslav Kamenov u članku *Portreti Vjekoslava Klaića* (459.-468.) pomaže u vizualizaciji Klaićeve fizionomije. Na posljertku, o Klaićevu prikazu razvoja hrvatske knjižarske struke govori Živko Stričić u članku *Vjekoslav Klaić i knjižarstvo u Hrvata* (469.-484.).

Zbornik *Vjekoslav Klaić - život i djelo* vrijedan je doprinos razumijevanju cjelovitog, povijesnim i društvenim prilikama omeđenog stvaranja, znanstvenog, književnog, ali i političkog angažmana V. Klaića – iznimne osobe o kojoj hrvatska historiografija zasigurno još nije kazala svoju posljednju riječ.

Sonja HOMA

ŽIVOT I DJELO DON RADOVANA JERKOVIĆA

Dr. Don Mile Vidović (priredio): Don Radovan Jerković - život i djelo: prigodom 100. godišnjice rođenja i 50. godišnjice mučeničke smrti (1900.-1950.), Matica hrvatska Metković, Biblioteka: Povijesna baština, sv. 6, Metković, 2000., 688 str.

Godine 2000. navršile su se dvije značajne godišnjice don Radovana Jerkovića, 100. godišnjica rođenja i 50. godišnjica njegove smrti. Tom je prigodom, na poticaj dopredsjednika Matice hrvatske Metković Ratka Krstičevića, nastala opsežna monografija pod gornjim naslovom. Uvodnu studiju o životnom putu i djelu don Radovana Jerkovića napisao je crkveni povjesničar dr. don Mile Vidović, koji je za ovu prigodu priredio Jerkovićeve tekstove (objavljene i neobjavljene) te načinio cjelokupnu bibliografiju njegova spisateljskog opusa. Nakon predgovora (7-10), u kojem priređivač govori o koncepcijskim obilježjima monografije, knjiga započinje Vidovićevom opsežnom studijom *Život don Radovana (Rade) Jerkovića* (11-46). Studija je zasnovana na proučavanju bogate i opsežne Jerkovićeve rukopisne građe, pohranjene u Nadbiskupskom arhivu u Splitu.

Radovan Jerković rođen je u Kuli Norinskoj 15. IX. 1900. godine. U rodnom je selu završio četverogodišnju osnovnu školu, potom kao pitomac splitsko-makarske biskupije pohađao državnu klasičnu gimnaziju (do 1917/18.), kada je školovanje nastavio u privatnoj sjemenišnoj gimnaziji, u kojoj je i maturirao 1921. godine. Studij bogoslovije započeo je u Sarajevu, potom nastavio u Mariboru (do ljeta 1923. godine) a dovršio u Sarajevu, gdje je iste (1925.) godine primio svećeničke zavjete. Svećeničku službu započeo je kao župnik Dobranja-Bijelog Vira 1925. godine. U svojoj prvoj župi zaslužan je za širenje pobožnosti prema Gospi Loretskoj, utemeljitelj je Hrvatskog orlovskog društva (1925.) i Djevojačkog društva Srca Isusova (1926.). Godine 1931. preselio se u Metković, gdje je još od 1928. godine djelovao kao vjeroučitelj u pučkoj i građanskoj školi. Proglašen od strane domaćih Srba (mahom vodećih općinskih službenika) "izrazitim separatistom, otvorenim klerikalcem i zasukanim Hrvatom", don Radovan Jerković je koncem 1933. godine dobio otkaz na službi vjeroučitelja. Iduće godine premješten je za vjeroučitelja u Makarsku, gdje je ostao do konca školske godine 1936/37. Tijekom tog vremena postigao je diplomu postdiplomskog studija na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu (1935.). Godine 1937. ponovo je premješten u Metković, gdje je razvio još opsežniju pastoralnu aktivnost među školskom mladeži. Vjeronaučnu službu završio je u studenom 1944. godine, kada je preuzeo službu župnika Opuzena, gdje je povremeno posluživao i druge neretvanske župe koje su ostale bez svojih župnika. Od komunističkih vlasti sproveden je 1945. godine u istražni zatvor u Metkoviću, gdje je protiv njega podignuta optužnica da je "poznat u Neretvi kao veliki srbožder, sljedbenik zloglasne šovinističke škole franjevac sa Širokog Brijega, koja je odgojila najpoznatije ustaše koljače". U montiranom suđenju, kakvim je onovremena Hrvatska obilovala, Jerković je osuđen na prisilan petogodišnji rad, gubitak nacionalne časti na 15 godina. Robiju je izdržavao na državnom poljoprivrednom dobru Vrana kraj Biograda, potom u zloglasnoj tamnici Stara Gradiška. Nakon žalbenog postupka iz logora je otpušten u svibnju 1946. godine te je ubrzo potom imenovan župnikom u Vranjicu kraj Splita. U okružju koje je bilo izrazito nesklobo Crkvi i svećenicima, gdje je nedugo prije brutalno ubijen župnik Ante Braškić, don Radoslav Jerković nije mogao opstati. Uhićen pod optužbom da "truje" mladež, Jerković je u zatvoru Udbe mučki ubijen 14. VIII. 1950. godine.

Istraživački rad don Radoslava Jerkovića nasilnom je smrću prerano prekinut. Tijekom života uspio je objaviti nekoliko zasebnih brošura, te velik broj članaka i priloga koji su izlazili u raznim časopisima, kalendarima i novinama. Jerković se, istražujući svekolike sastavnice iz prošlosti neretvanskog kraja, služio gradivom iz brojnih, poglavito crkvenih arhiva (župni arhivi neretvanskih župa, Arhiv makarske biskupije u Nadbiskupskom arhivu u Splitu, Arhiv franjevačkog samostana u

Zaostrogu, Državni arhiv u Zadru, Državni arhiv u Dubrovniku, Općinski arhiv u Makarskoj, Općinski arhiv u Opuzenu i dr.). Prema riječima priređivača, "Jerkovićevo djelo ima ne samo povijesnu nego i demografsku važnost za neretvansku dolinu. On opisuje doseljenje današnjeg stanovništva, prati njegove migracije i donosi brojno stanje pojedinih plemena. Don Radino djelo važno je i za kulturno-prosvjetnu i gospodarsku povijest Neretve, jer prati sva događanja koja su se na tom planu zbivala u pojedinim neretvanskim mjestima, a posebno u ondašnjim neretvanskim gradskim središtima: Metkoviću i Opuzenu" (39-40). Jerkovićevo djelo "je do danas, bez ikakvog pretjerivanja rečeno, najpotpunija i najstručnija povijest Neretve od početka njezine povijesti pa do Drugog svjetskog rata" (40). Povijesna djela don Radoslava Jerkovića relativno su rijetko korištena u radovima proučavatelja prošlosti neretvanske doline. Iznimku predstavlja, potrebno je to naglasiti, rad dr. Trpimira Macana *Povijesno istraživanje Radovana Jerkovića* (objavljen u djelu *Iz povijesti Donjega Poneretavlja*, drugo prošireno izdanje, Zagreb-Klek, 1990, 30-41), u kojem je hrvatska historiografija upozorena na temeljne odlike Jerkovićevih povijesnih djela.

Drugi dio knjige (cjeline od II.-VI.) sadrži Jerkovićevo djelo o prošlosti neretvanskog kraja. Velik dio studija ovdje se, zahvaljujući priređivaču dr. Mili Vidoviću, objavljuje prvi put. Prvo djelo (*Povijest Neretve*, 49-152) opsežna je studija koja prati prošlost neretvanske doline od ilirsko-rimskog razdoblja do kraja austrijske uprave 1918. godine. Podrobno je obrađena crkvena povijest (biskupija u Naroni, Makarska biskupija, Trebinjska biskupija, uspostava naronske ili stjepanske biskupije, duhovna pastva i dr.) te naseljavanje Neretve novim stanovništvom koncem XVII. i početkom XVIII. stoljeća. Sadržaj ovog dijela knjige objavljuje se prvi put.

Treća i opsegom najveća cjelina knjige naslovljena je *Povijest neretvanskih župa* (151-502). Obrađena je pojedinačna povijest svih neretvanskih župa koje su opstojale u Neretvi do 1941. godine. Zasigurno najzanimljiviji i domaćem čitateljstvu posebno dragocjen dio odnosi se na podrobnju raščlambu pojedinih sela, obitelji (njihovu podrijetlu i vremenu doseljenja u Neretvu), kao i na prikaz demografskog stanja, gospodarstva, crkvene povijesti i kulturnih spomenika. Kao i u prethodnom primjeru, najveći dio ove cjeline objavljuje se prvi put, a radi praktičnih razloga, župe su poredane abecednim redom. Obrađene su sljedeće neretvanske župe (i unutar njih tamošnja naselja): Bagalovići, Borovci-Nova Sela, Desne, Dobranje, Komin, Metkovići, Opuzen, Otrići-Struge, Pasičina, Plina, Rogotin, Slivno, Vid i Vidonje.

Četvrti dio knjige sadrži Jerkovićeve objavljene članke koji se odnose na razna povijesna pitanja iz neretvanske doline ili pak na novije događaje koji su se ondje zbili (*Povijesni i prigodni članci*, 503-593). Za istraživače neretvanske prošlosti posebno su zanimljivi prilozi o trgovištu i utvrdi Gabela, opatiji sv. Stjepana u Gabeli, bratovštini sv. Stjepana u Opuzenu iz 1759. god., Metkoviću u doba Bosansko-hercegovačkog ustanka 1875. godine, dok u nizu prigodnih govora možemo izdvojiti naslove *Misijonska ideja kod Slovenaca*, *Vjeroučitelj u osnovnim školama i njegov položaj*, *Proslava 1050. god. pobjede nad Mlečanima*, *Zvjerstva četnika u Gabeli*, *Čapljini i okolnim selima godine 1941.* i dr.

Peta cjelina monografije obuhvaća Jerkovićeve objavljene članke koji se bave društveno-gospodarskom problematikom neretvanske doline (*Društveno-gospodarska problematika Neretve*, 595-623) s poglavitim osvrtom na povijesni razvoj neretvanske luke, razdiobu zemljišta na neretvanskom području u mletačko doba te tijekom melioracijskih radova u dolini Neretve.

Završni, šesti dio knjige, donosi Jerkovićev rad o biskupu Nikoli Bijankoviću, zaslužnom biskupu makarskom i osnivaču više župa u Neretvi (*Sluga Božji Nikola Bijanković, biskup Makarske i Neretve /1645.-1730./, 625-676*). Potrebno je napomenuti da je priređivač knjige, dr. don Mile Vidović, autor zapažene monografije *Nikola Bijanković splitski kanonik i makarski biskup (1645-1730., Split, 1981)*, u kojoj je donesena kritička ocjena i o Jerkovićevu pisanju o biskupu Bijankoviću

i o dokumentima kojima se on pri pisanju služio. Knjiga završava podacima o priređivaču knjige iz pera prof. Ivan Gabrića (677-678) te kazalom (679-688).

Opsežno djelo koje se nalazi pred nama, pruža cjelovit uvid u život, djelo i prinose zaslužnog neretvanskog župnika don Radoslava Jerkovića. Nemalim pregnućem priređivača ocrtan je Jerkovićev tegobni životni put i čitateljstvu prvi put predstavljena djela tog neopravdano zapostavljenog istraživača neretvanske prošlosti.

Lovorka ČORALIĆ